POZORIŠNA BIBLIOTEKA
KNJIGA VII.

A. P. ČEHOV

UJAK VANJA

DRAMA U ČETIRI ČINA

S RUSKOGA PREVEO I PREDGOVOR NAPISAO
DR. JOSIP BADALIĆ

ZAGREB 1922.
TISAK KR. ZEMALJSKE TISKARE

IZ RUSKE LITERATURE:

A. P. Čehov: Ujak Vanja. S predgovorom dr. J. Badalića o »Čehovskoj drami«.

Tefi: Ljubomora i druge humoreske.

M. J. Ljermontov: Junak našega doba.

L. N. Tolstoj: Tri smrti. Čim ljudi žive.

N. V. Gogolj: Tri pripovijetke.

A. Averčenko: Bezobraznici i druge humoreske.

F. M. Dostojevski: Igrač.

F. M. Dostojevski: Bijedni ljudi.

F. M. Dostojevski: Zapisci iz mrtvog doma. S predgovorom dr. D. Prohaske i umjetničkim naslovnim listom od Jer. Miše.

M. Gorkij: Na dnu života.

M. Vsevolod Garšin: »Crveni cvijetak i druge priče.

A. P. Čehov: Izabrane humoreske. (U štampi).

Sve ove knjige mogu se dobiti u svakoj knjižari kano i kod »Narodne knjižnice«, Zagreb, Vojnička ulica 13.

ČEHOVSKA DRAMA

ne zaprema samo u ruskoj, nego i u svjetskoj književnosti sasvim zasebno mjesto. Kao specifična »drama nastrojenja«, pod kojim je imenom ona ušla i u literarnu istoriju, odijeljuje se ona izrazito od cjelokupne ranije i poznije ruske dramske produkcije. To ne znači, dabome, da postoji bilo kronički bilo genetički ikakva literarna kineska stijena, koja bi hermetički odjeljivala Čehovljeve dramske radove od svojih pograničnih epoha, nego imade da označi samo to, da čehovska drama kao jedinstvena literarna pojava imade u tolikoj mjeri izgradjenu svoju naročitu istorijsko-literarnu fizijonomiju, da se dade zaokružiti i iscrpsti u svojoj specifičnosti »drame nastrojenja«. I zato se dade govoriti o posebnoj čehovskoj drami, o čehovskom teatru, obuhvatajući time jednu sasvim naročitu vrstu drame. Naročitu do osamljenosti u svjetskoj knjizi. Jer nijedan drugi ruski dramski pisac, pa bio on to Ostrovski ili Andrejev, nije ostavio ruskoj knjizi u tolikoj mjeri svoga ličnoga imena, odnosno svoje literarne individualnosti, koliko Čehov. Ostrovski, neisporedivo veći dramatik od Čehova, postavio je u ruskoj literaturi na samostalne noge rusku realističku dramu. Andrejev, jedna od najjačih pojava ruske dramatike uopće, stvorio je uglavnom rusku simboličku dramu. No oba ova imena, kako je to već rečeno, potonjuju u jednoj literarnoj kategoriji, koja se ni genetički ni kronički ne iscrpljuje njihovim dramskim radovima. Čehov pak stoji do osamljenosti sâm na razmedju dvaju epoha: na odlasku ruske realističke drame sa scene i pri dolasku nove simboličke drame. I tako je on — tako reći sticajem prilika — bio upućen na to, da se za vrijeme toga »bezvladja« sâmostalno orijentira i stvori svoju vlastitu čehovsku dramu. Jaka pjesnička i lična individualnost pripomogle su, da je Čehov taj literarno-istorijski vacuum popunio svojom naročitom epohom: svojom literaturom nastrojenja.

*

I.

Bile su to devedesete godine prošloga vijeka. To su godine, koje se neposredno nadovezuju na mračnu epohu osamdesetih godina, kad su se iznenadnom pobjedom ruske reakcije na političkom poprištu našli na odru ponajljepši ruski narodni ideali. Bezutješnost socijalno-političkih perspektiva podrezuje kobnom dosljednošću krila svim idealnim narodnim maštanjima u tolikoj mjeri, da se borbeno polje tadanjih generacijâ mehanički premješta na sasvim drugo poprište: najnapredniji duhovi listom bježe iz javnoga života, napuštajući gromko i sve socijalno-političke ideale svoga vremena i usredotočuju svu svoju energiju u traženju novih čisto *literarnih* putova. Radjaju se prvi zameci ruskoga dekadentskoga larpurlartizma i simbolizma. To su godine, kada istupa prvo pokoljenje ruskih starijih simbolista, izbacujući na knjižno tržište prve svoje pjesničke zbornike, koji su bučno naviještali posvemašnji prelom s prošlošću u književnom stvaranju. Brjusov, Baljmont, pa naročito Merežkovskij sa svojom programatičnom zbirkom stihova »Simboli« krče prve putove ruskome dekadentstvu svojim lirskim simbolizmom. Tako neki stihovi Merežkovskoga, koji se javljao najistaknutijim ideologom novoga pokreta, postadoše u ustima savremenikâ pravim pravcatim manifestom ove generacije.

„. . . Дѣти скорби, дѣти ночи
На блѣднѣющій востокъ
Устремляя наши очи
Ждемъ придетъ-ли нашъ пророкъ.
Мы невѣдомое чуемъ
И съ надеждою въ сердцахъ
Умирая мы тоскуемъ
О несозданныхъ мірахъ“ . . .*

Jednaki se proces opaža i u nacijonalno-političkoj ideologiji te dobe. »Narodničestvo« Mihajlovskoga, koje se do toga vremena smatralo svenarodnim credom, dospjelo je triumfom tudjinačke i domaće reakcije na političkom poprištu na svoju mrtvu točku,

---

* Djeca boli, djeca noći — Na blijedi istok upirući svoje oči — čekamo mi, hoće li naš prorok doći. Neznano mi osjećamo, i s nadama u srcu umirući čeznemo mi za nestvorenim svijetovima.

odakle se više nije nikada ni pomaklo. I tako se dogadja, da se nove *socijalno*-političke tendence kao što su socijalizam i marksizam radjaju u znaku očaja i s očitom namjerom, da se prekriju bolne ruševine jedne veličajne *nacijonalno* političke koncepcije. I zato socijalno-politički doktrinarci kao što su Plehanov i Struve odigravaju u *misaonom* životu tadašnje Rusije istu »ljevičarsku« ulogu kao što je vrše u istorijsko-*literarnom* pogledu Brjusov, Merežkovskij, Sologub, Baljmont, Konjevskoj i sl.: bijegom naime iz jadne sadašnjice oni stvaraju nezadovoljničku ljevicu i u javnom životu i u literaturi, produljujući pri tom krajnje izbočine svoje ljevice sve onamo u socijalni utopizam ili literarni ekscesivizam. I u tom su pogledu jednako mnogo i neiskusno griješili i prvi dekadenti i rani marksisti. Medjutim novatorstvo i buntovnost jednih i drugih od ovih protestanata morala je da iščekuje zrele plodove svojih nastojanja tek u udaljenijim decenijima, i to poglavito zato, što su oni — i jedni i drugi — bili uglavnom samo generali — bez vojske. Jer rasapom bodroga nastrojenja, sadržanoga u pozitivnom nacijonalnom idealizmu »narodničestva«, utrnulo je u širim narodnim masama svako povjerenje u bilo kakvu zamašniju nacijonalnu koncepciju, osim možda u onu, koja bi pledirala za izravnu i momentanu akciju putem najradikalnijih čina. I zato mi vidimo, da se sav javni život te dobe rasparčava uglavnom u skupine očajnikâ, koji se povlače iz javnoga života i iz sebe izlučuju samo malen dio ekstremista akcije i podzemnih konspiratora, dok se najznatniji dio prevraća u bezvoljne čangrizavce, ljude bez kičme, histerike i neurastenike, koji su jasno i javno spoznavali besvršnost i besadržajnost svoga života. Slavni Anton Pavlović, crtajući ovaj tupi ambijenat, ne škrtari mračnim bojama svoga kista. »Seljaštvo je dosadno, zaostalo, tone u nečistoći, a s inteligencijom živiš u vječnoj zavadi: sve to čovjeka tako umara... Svi ti naši dobri znanci plitko misle, plitko osjećaju i ne vide dalje od svoga nosa — ili ukratko: glupaci. A oni, koji su nešto pametniji i vidjeniji — oni su histerični i zagrezli u analiziranju i refleksiji. Drugi opet jadikuju, uzajamno se mrze i omražuju, očajno kleveću, prikrpljuju ti se na samu, promatraju te potajice i zaključuju: »O, to je psihopat!« ili »To je frazer!« A kada ne znadu, kakovu bi ti krpicu prilijepili na čelu, onda govore: »To je neobičan čovjek! Čudak!«... Voliš li šumu — to im je strano; ne jedeš li mesa, to im je takodjer strano. Neposrednoga, čistog, slobodnog odnošenja k prirodi i k ljudima — toga više

nema...« I baš ova posljednja sredina, anemična, zagrižljiva i zagušljiva, koja je osudjena na to, da se guši i gubi u boležljivoj i tričavoj svakidašnjici, izgubivši iznenada svu sadržajnost svojih ideala, našla je u Čehovu velikoga umjetničkoga istorika svoga tragizma. Zbog toga je ona i ostavila tako važan trag u ruskoj knjizi, da ga je ruska literarna istorija zabilježila kao naročitu čehovsku epohu.

II.

Općeniti ton Čehovljevoga stvaralačkoga rada jest mračan. Mjestimice pače beznadno mračan. Na tome malo mijenjaju i nastrojenja njegovih najranijih, humorističnih radova. Jer ni Čehonte, t. j. najmladji i nasmijani Čehov ne smije se nikada od srca. Komizan sličica iz svakidnevnoga života, koji bi mogao da probudi tu i tamo vedrije raspoloženje, skoro se redovito na koncu konca zagrčuje neizbježnom pointom svakidnevne tričavosti i ispraznosti života. Jer tko može da se nepomućeno i iskreno smije ocu obitelji, koji razvratnim životom razara sreću svoje obitelji, pa makar je to razaranje prikriveno i najkomičnijim slučajnostima? Koga može da zabavlja bez burkanja žući kažnjiva podmitljivost provincijalne administracije, vječita i sitničava spletkarenja u redovima najodabranije narodne inteligencije? Tko da se od srca nasmije, kad se susretne — pa makar i u najkomičnijoj situaciji — s očitom i grubom gramžljivošću za novcem i karijerama, s najsurovijim egoizmom tako zvanoga boljega društva (»Anjuta«, »Zboristica«), s bezgraničnom tupošću najnižih slojeva (»Zlobnik«)? Humorista Čehov, ako se već smije, onda je to u najboljem slučaju smijeh kroz suze. Jer popratnim akordom, koji se sada jače sad slabije čuje u pozadini svih njegovih »veselih« raspoloženja, jest tragična svijest o potpunoj bezidejnosti i fatalnom odsustvu viših moralnih poriva čitave svoje sredine.

Najjače izbija na površinu ta piščeva svijest u njegovim najzrelijim radovima: u dramama, koje uglavnom i imadu da budu objektom naše pažnje. I njima je glavnim predmetom baš ovaj svakidnevni život, o kojem smo netom govorili. To je život, ili tačnije životarenje one sredine, koja živi manje ili više instinktivnim, katkada upravo animalno instinktivnim životom. Na časove se čini, da to i nije život, nego letargično vegetiranje jednoga socijalnoga organizma bez pravoga kralježnaka, jednoga čitavoga pokoljenja, koje je sišlo sa svojih pravih životnih tračnica, pa se sada gubi u besciljnim prostranstvima bilo u zazivanju dalekih i jedva slućenih fantazmagorija ili se pak davi u tričavosti svoje sterilne okoline. »Tako ti je to, Šuročko — govori skeptični Ivanov u istoimenoj Čehovljevoj dranmi —... Prije sam ja mnogo radio i mislio, ali se nisam nikada umarao; a sada ništa ne radim, ni o čemu ne mislim, pa ipak sam evo slomljen i duševno i tjelesno. Dan i noć me muči savjest, pa osjećam, da sam kriv, no u čemu se sastoji moja krivnja, to je, čega ja ne razumijem. K tome još dolazi ženina bolest, nedostatak novaca, vječna i uzajamna zagrižljivost, spletke, pusto ćeretanje, pa taj glupi Borkin... Vlastita mi se moja kuća dotle ogadila, da mi je prava muka dalje u njoj živjeti. Otvoreno vam velim, Šuročko, da mi je društvo moje žene postalo nepodnosivim, moje žene, koja me ljubi. Vi ste moja davna prijateljica, pa se ne ćete ljutiti na moju iskrenost. Eto, i k Vama sam došao, da se malo pozabavim, rastresem, ali evo i kod Vas mi je dosadno i nešto me opet vuče kući. Oprostite, ja ću se odmah nezamjetno udaljiti.... Ja umirem od stida pri pomisli, da sam se ja, zdrav i jak čovjek, prevratio dobrim dijelom u Hamleta, ili u Manfreda ili pače u suvišna čovjeka.... neka tome sâm djavo dodje na konac! Imade kukavaca, kojima laska, kad ih se nazivlje Hamletima ili suvišnim ljudima, no za mene je to — sramota! To uzbunjuje moju gordost, guši me stidom, i ja stradam...«

Ivanov je tipični inteligenat svoje dobe. On je, kako to i sam priznaje, u isto doba i Hamlet i Manfred i suvišni čovjek, ili drugim riječima: on nije ništa. On znade, da negdje postoji bolji život, ili bi barem trebao da postoji, no on je u svojoj najdubljoj unutrašnjosti odveć rastrovan zaraznim bacilom svoje inertne i bespomoćne okolice, a da bi mogao poduzeti ikakav uspješniji korak, koji bi ga izveo na nove putove. I sve je njegovo blagorodstvo sadržano isključivo u njegovu plemenitom porivu, u njegovoj potrebi i bolesnoj čežnji za nečim boljim i dalekim, u čežnji, koja je kadra da postojano podiže njegov umorni pogled prema zvijezdama. No svijest o svojoj individualnoj bespomoćnosti tako prožima čitavo njegovo biće, da se on skoro bez izuzetka ograničuje na puste meditacije ili kukavna jadikovanja. I to vrijedi za sve ove Čehovljeve Ivanove — pa zvali se oni i Petrovi (»Ujak Vanja«), Vjeršinini (»Tri sestre«), Petri Trofimovi (»Trešnjik«), — jer svi oni — unatoč potoka najkrasnorječivijih frazâ o ustrojstvu života i životnoj mudrosti — vazda čekaju skrštenih ruku, dok ih sam

udes nekuda ne gurne. A kakovi su oni, takova je i čitava njihova okolica, cijelo društvo, čitavi gradovi.

»Oh, gdje je sve to, kuda je otišla moja prošlost — jadikuje Andrej Sergjejević Prozorov u »Trim sestrama« — kada sam bio mlad, veseo, uman, kada sam maštao i oštroumno mislio, kada je sva moja sadašnjost i budućnost bila obasjana nadama? Zašto svi mi — jedva što smo počeli živjeti — postajemo dosadni, sivi, nezanimivi, lijeni, ravnodušni, beskorisni, nesretni... Grad naš postoji već dvjesta godina, broji stotinu tisuća žitelja, i nijednoga jedinoga nema, koji ne bi bio sličan drugima, nijednoga heroja uma i srca ni u sadašnjosti ni u prošlosti, nijednoga učenjaka, nijednoga umjetnika, ni jednoga jedincatoga iole znatnijega čovjeka, koji bi pobudjivao zavist ili strastvenu želju, da budemo njemu ravni. Svi samo jedu, piju, spavaju, i zatim umiru... radjaju se drugi, i ti isto tako jedu, piju, spavaju i da sasvim ne otupe od dosade, čine sebi život šarolikijim svojim gnjusnim spletkama, rakijom, kartama, natpravdavanjima; žene pak varaju muževe, a muževi lažu, pričinjaju se, da ničega ne vide ni ne čuju. A sva se ta niskost neizbježno odražava na djeci, utrnjuje u njima božiju iskru te od njih postaju jednaki kukavelji, slični jedan drugome kao mrtvaci, kao i njihovi očevi i matere....«

I sve se to dogadja tako i zbog toga, što to tako hoće i odredjuju razne trice i kučine, koje nas okružuju kao kakov fatalni obruč, iz kojega nema izlaza. I ova je borba pojedinca protiv njih unaprijed osudjena na neuspjeh, jer pojedinac instiktivno osjeća, da nema dovoljno sila, kojima bi im se opro. »Kakove trice, kakove glupe sitnice — tuži se pače poručničkim mačem oboružani barun Tusenbach u »Trim sestrama« — dobivaju od vremena do vremena u životu značenje, a da čovjek ne zna, ni otkuda ni zašto. Čovjek im se smije, podruguje, smatra ih tricama, pak ipak ide i osjeća, da nema sila da se zaustavi....« I zbog toga on logično pada u očaj, ne vjerujući u mogućnost svoga spasa kao ni u mogućnost korjenite promjene na bolje cjelokupnoga života. Progres i budući raj, što ga stvaraju mašte lakovjernikâ, njemu su samo fantazmagorije.

»Nesamo poslije dvjesta ili trista, nego i poslije milijun godina ostat će život jednakim, kakvim je i bio; on se ne mijenja, ostaje postojano jednim i jednakim, pokoravajući se svojim vlastitim zakonima, koji se nas nimalo ne tiču ili barem, kojih vi ne

ćete nikada uznati. Ptice, što mimo nas prelijetaju, primjerice ždralovi, lete i lete, i kakove bi se god misli — velike ili male — rojile u njihovim glavama, oni će svejedno letjeti i ne će znati ni zašto ni kuda. Oni lete i letjet će, pa makar se kakvi filozofi porodili medju njima; i neka filozofiraju, kako hoće, samo da lete....«

I svi oni, koji ne misle tako, doživljuju gorka razočaranja, jer ih život svojom gvozdenom logikom ranije ili kasnije poučuje, da su to njegovi neumoljivi i neuklonjivi zakoni. »I ja sam bio mlad, vatren, iskren i nebudalast — rezonira Čehovljev »Ivanov« — ljubio sam, mrzio i vjerovao više od svih drugih, radio i gojio nade za desetoricu drugih, vojevao s vjetrenjačama, udarao čelom o zidove; i ne omjerivši svojih sila, ne prosudjujući i nepoznavajući života na sebe sam navalio trh, pod kojim je zaškripjela moja hrptenjača i nategnule se žile; žurio sam se da svu svoju životnu zalihu potrošim u mladosti, opijao se, uzbudjivao se, radio, ne znajući mjere. A i reci, da li je drukčije moguće? Ta nas je tako malo, a posla tako mnogo, mnogo! Bože, kako mnogo! I evo kako mi se okrutno osvećuje život, s kojim sam se borio! Uništio me! U 30. godini ja sam dronjak, ostario, nadjenuo trajno kućnu haljinu. Sumorne glave, lijene duše, umoran, slomljen i izmoždeн, bez vjere, bez ljubavi, bez cilja, i kao sjena se sred ljudi šuljam, a da pri tom ne znam: tko sam, čemu živim i što hoću! I već mi se čini, da je ljubav — glupost, ljubeznost — himba, da rad nema smisla, da su pjesme i vatrene riječi banalnosti i otrcanosti, pa sve, kuda prolazim, zaražavam bolnom čežnjom, hladnom dosadom, nezadovoljstvom, odvratnošću k životu.... Pogiboh ja bespovratno!...«

Ivanov je, kako je već spomenuto, tipični inteligenat čehovske epohe. Zato i posvećujemo njemu toliko pažnje. Na njegova je usta Čehov umjetnik i izrekao ponajvažnije teze svoga svjetovnoga natiranja. Na njegova on usta daje i tako reći zaključni akord svoga naziranja na svijet, svoga bezgraničenoga pesimizma, koji se javlja u potpunoj i svijesnoj kapitulaciji pred životom. »Ja imadem pravo da vas svjetujem — govori iskusni Ivanov mladome bijedniku Ljvovu (»Ivanov«). — Ne uzimljite za žene ni Jevrejke ni psihopatke, ni modrih čarapa, nego vi sebi izaberite nešto prosječno, svakidašnje, sivo, bez jarkih boja, bez suvišnih zvukova. Uopće, ustrojite sav svoj život po šabloni. Čim je sivija i monotonija pozadina, tim bolje. Prijatelju moj, ne udarajte sâm na tisuće,

ne vojujte s vjetrenjačama, ne bijte čelom o stijenu. Neka vas bog očuva od svih mogućih racijonalnih gospodarstava, neobičnih škola, vatrenih govora... Zatvorite se u svoju školjku, u sebe sama i obavljajte svoj sitni, bogom vam namijenjeni posao... To je toplije, čestitije i zdravije....«

Ovaj uzmak pred životom i iz života sasvim je logičan izvod iz pretpostavaka, koje nam je Čehov nabacio, crtajući mračni ambijenat svoga vremena. Pogotovo je on logičan, kad je njegova pozadina besadržajna sredina ruske vlastele devedesetih godina prošloga vijeka. Jer nigdje se drugdje na čitavom protegu ruskoga života nije tako relijefno i nemilosrdno ispoljilo »rusko bezvremenje« ove epohe kao baš na tadašnjoj ruskoj vlasteli, koja se u to doba nalazila već u bezizlaznoj agoniji. I zato je razumljivo i prirodno, da je Čehov mogao smjestiti svoja najmračnija dramska nastrojenja baš u okvir ove plemićke sredine. Čehov se time, kako je poznato, uistinu izdašno i poslužio, smjestivši radnje svih svojih drama — osim »Triju sestara« — u »plemićka gnijezda« svoga vremena, zbog čega je i dobio od literarne istorije uz poznati nadimak »pjesnika ruske inteligencije« još i atribut »posljednjega pjesnika plemićkih gnijezda«.

No ovi pesimistični i logični izvodi Čehovljevi nisu bili i konačni i jedinstveni. Jer Čehov nije ipak pripadao cjelikom onoj generaciji, koja je bila na odlasku. On je bio više razmedjnim kamenom, koji je dijelio, ili ako hoćete, spajao dvije generacije, dvije epohe: onu na odlasku i onu na dolasku. On je povezivao jedan završetak i jedan početak. I zato je možda logično i opravdano nesamo tražiti, nego i dopuštati i opravdavati kod Čehova dvije, ili točnije dvostruku fizijomiju. U njemu se križa sentimentalnost i melankoličnost opraštanja s bodrošću i vedrinom susretanja. On nije prisustvovao samo sprovodu, nego i radjanju. Autor simboličnoga »Galeba«, kako se vidi, sudjelovao je svim svojim bićem pri radjanju rečega novoga, nevidjenoga, što je moglo i moralo pobudjivati zamrle nade na novi život. Burkanje novih proljetnih voda, koje su se počele javljati na čitavom području ruskoga javnoga života i ruskih literarnih njiva, nije moglo da ostane i kod njega bez ikakva utjecaja. Stvaranje novih i svijetlih životnih perspektiva, koje je mladenačkim žarom razvijala nova i neistrošena generacija pred svojim savremenicima, ulijevala je i njemu izvjesno povjerenje u mogućnost obnovljenja života na

drugim, srećnijim principima. I izvjesni praktični pasivizam, kojim je bio dosele zadojen njegov pesimizam, prevraća se sustavno u bodri aktivizam i podaje novo osvijetljenje čitavom njegovom životnom naziranju. On počinje vjerovati u stvaralački rad, nalazeći u njemu novo i spasonosno vjerovanje nadošloga pokoljenja. Dabome, da si on još ne daje i ne može da dade tačnoga računa o dosegu i apsolutnoj vrijednosti toga novoga ideala, ali jer drugoga izlaza nije bilo, on ga je prigrlio tako reći bez razmišljanja. Prigrlio ga je više kao umjetnik, negoli kao spekulativni mislilac. »Potrebni su novi oblici — kliče on očajno sa svojim Trepljevim u »Galebu«. Novi su oblici potrebni, i ako njih nema, onda nam bolje i ničega ne treba«. To se živo i vazda osjeća, kadgod on udara u ove bodrije tonove: iza njih se vazda čuju kao potmula pratnja kobna neuvjerenost i neuvjerljivost, praćena i prema vani ponajviše prigušenim jecajima i osušenim suzama, ili u najboljem slučaju neobrazloženom i neobrazloživom vjerom u ružičasti fantom. To se razabire već i iz toga, što on taj svoj optimistični credo stavlja u usta simpatičnoga Vjeršinina (u »Trim sestrama«), koji nam se inače prikazuje potpunim skeptikom.

»Dopustimo, da je medju stotinom tisuća žitelja ovoga grada, zaostaloga, dabome i gruboga, samo troje takvih, kakovi ste vi — odgovara Vjeršinin u »Trim sestrama« Maši na njezine sumnje u kulturni progres. — Samo se po sebi razumije, da vi ne ćete pobijediti one tamne mase, koja vas okružuje; vi ćete u toku svoga života biti primorani da malo pomalo ustupite i izgubite se u stotisućnoj masi, vas će zaglušiti život, no vi svejedno ne ćete iščeznuti, ne ćete ostati bez utjecaja; takvih, kakvi ste vi, javit će se poslije vas možda već šestero, zatim dvanaestero i tako dalje, dok na koncu konca takvi ne postanu većina. Za dvije-tri stotine godina postat će život na zemlji tako krasan i divan, da si ga mi ne možemo ni predstaviti. Čovjeku je takav život potreban, pa ako njega još i nema, čovjek mora da ga unaprijed osjeća, da ga iščekuje, mašta o njemu, sprema se za nj. A za to on treba da više vidi i znade, negoli su vidjeli i znali njegov djed i otac... Meni se čini, da se na zemlji mora malo pomalo sve da izmijeni, a već se i mijenja na našim očima. Za dvije-tri stotine godina, pa makar i za tisuću godina — nije stvar u točnom roku — nastat će novi život. Učestvovati u tom životu mi dabome ne ćemo, ali mi *sada za nj* živimo, radimo, pa i stradamo, mi taj život

stvaramo — i baš u tome jedinom i jest svrha našega opstanka, i, ako hoćete, naša sreća...«

Aktivistička Čehovljeva vjera u buduću ljudsku sreću putem sveopćega progresa imade svoju moralnu i materijalnu argumentaciju. Nedogledni razvitak tehničke kulture učinit će čovjeka gospodarom prirode i njezinih hirova, kojima je on dosele potpuno robovao. No čovjek je kadar da vlastitim svojim trudom sebi podigne na zemlji raj: svojim neumornim radom. I zato on mora da radi, ako hoće da bude sretan. »Kada čujem, kako šušti moja mlada šuma — oduševljava se Ujak Vanja —, zasadjena mojim vlastitim rukama, ja osjećam, da je i klima malo u mojoj vlsti, pa bude li za tisuće godina čovjek sretan — bit ću tome i ja makar i malo — kriv. Kada ja sadim brezu i poslije vidim, kako se ona zeleni i njiše na vjetru, duša mi se napunja gordošću... jer šume ukrašuju zemlju i uče čovjeka razumijevati, što je lijepo, udahnjujući mu uzvišena raspoloženja. Šume ublažuju surovu klimu. U zemljama s blagom klimom troši se manje sila u borbi s prirodom, pa su zato tamo i ljudi mekši i nježniji, i tamo su ljudi lijepi, gipki, lako se oduševljavaju, govor im je otmjen, kretnje gracijozne. Kod njih cvatu nauke i umjetnosti, filozofija im nije mračna...«

Marljivi rad i sustavno naobražavanje masâ — to su dva glavna puta, koja imadu da konačno povedu čovječanstvo do sreće. Preobražavanjem naime cjelokupnoga vanjskoga i unutrašnjega svoga svijeta vlastitim trudom i obrazovanjem život će čovječji postati lakši, svjetliji i srećniji: »Život je težak — priznaje Vjeršinin. Mnogima se od nas on prikazuje tupim i beznadnim, ali ipak valja priznati, da on postaje sve vedrijim i lakšim, a očevidno nije daleko ni to vrijeme, kad će on postati sasvim svijetlim... Samo kad bi se volji za rad dodalo obrazovanje, a obrazovanju volja za rad...«

Ovo Čehovljevo naglašavanje potrebe rada i naročito potreba obrazovana rada, t. j. nauke, zapažena je u jednakoj mjeri i kod Čehova pripovijedača. Tako on, nazirući očevidno u nauci glavnu polugu spasonosnoga ljudskoga napretka, već u »Mojem životu« jasno postavlja tezu, da je naučni rad, odnosno pravo znanje jedini put, koji dovodi do konačne sreće. »Naš je posao — veli se tu — da učimo, da nastojimo skupiti što više znanja, jer svi javni pokreti poprimaju samo tamo karakter ozbiljnosti, gdje je znanje, pa je

zato i sreća budućega čovječanstva samo u znanju. Pijem za nauku!«

S tehničkim progresom čovječje kulture uznapredovat će paralelno i moralna čovječja kultura. S preobraženjem čitavoga ljudskoga života putem rada i obrazovanja nastupit će uporedo i ćudoredno preobraženje ljudi: oni će postati boljima. »Evo takvih, kakve ste vi — veli Vjeršinin Maši i njezinim sestrama — u gradu je samo troje, no medju budućim pokoljenjima bit će ih više, sve više i više, a doći će vrijeme, kad će se sve izmijeniti onako, kako biste to vi željele, svi će po vaše živjeti, a onda ćete i vi zastarjeti, pa će se naroditi ljudi, koji će već biti bolji od vas...«

Jednaki je credo ispovjedio Čehov već i ranije kao pripovijedač, zalijetajući se upravo u proročkoj ekstazi čak u mutne sfere teoretskoga gnosticizma svojim predosjećanjem približavanja sveopće ljudske sreće, osnovane na sveopćem kulturnom progresu.

»Vas ljude očekuje velika, sjajna budućnost — govori Crni monah bolesnome magistru Kovrinu. I čim bude više na zemlji takvih, kakav si ti, tim će se brže ostvariti ta budućnost. Bez vas, koji služite najvišem načelu, živući svijesno i slobodno, bilo bi čovječanstvo ništavo, jer, razvijajući se prirodnim poretkom, ono bi još dugo čekalo konac svoje zemaljske istorije, dok ćete ga vi za nekoliko tisuća godina ranije uvesti u carstvo vječne pravde — i u tom je vaša visoka zasluga. Vi utjelovljujete u sebi božji blagoslov, što ga nosi u sebi ljudstvo«.

Služenje pak najvišemu načelu, t. j. konačnoj spoznaji čovječjega odredjenja, do koje ćemo se dovinuti putem triumfalnoga progresa, mukotrpan je put čovječanstva, jer se protiv čovjeka na svakom koraku isprsuju neprijateljske sile još nenadvladana elementa. I zato tako besplodno ginu najplemenitiji porivi Ujaka Vanje, zato postaje sav stvaralački rad Astrova sterilnim, a bodra i idealistička maštanja studenta Trofimova (»Trešnjik«) pustim iluzijama. No sve su te zapreke i stradanja privremena, jer će s konačnim čovječjim zagospodarenjem nad elementom prirode nastupiti vrijeme, kad će napokon slaviti slavlje pobjedonosno najviše načelo, koje će svojim svijetlom osvijetliti sav svijet i otkriti u životu neiscrpivi izvor čovječje sreće. A tada više ne će ljudi čeznuti za odmorom nakon mučnih i besplodnih životnih napora (»Ujak Vanja«). Pa zato i zaneseni progresista Trofimov, nalazeći u toj i takvoj perspektivi spasonosni svjetionik za sve

duševne brodolomce svoga vremena, bodro kliče svojim savremenicima u svojoj labudjoj pjesmi: »Obići trice i fantazmagorije, što nam smetaju da budemo slobodni i sretni — to je cilj našega života. Naprijed! Podjimo nezaustavljivo k jarkoj zvijezdi, koja se blista tamo u daljini! Naprijed! Ne uzmičite drugovi!«

Prihvaćanjem moralnoga napredovanja čovječjega i na njemu osnovanoga optimističkoga naziranja na svijet okrunjuje se i završava Čehovljev pozitivni životni ideal. No, kako je već spomenuto, Čehovljev optimistički idealizam nije o r g a n i č k i sastavni dio njegovoga s u s t a v n o g a n a z o r a n a s v i j e t, koji jest i ostaje najmračnijim pesimizmom, nego je on manje ili više čista u m j e t n i č k a d i g r e s i j a, ili ako hoćete — m i s t i č k a p o t r e b a čovjeka, koji se našao u bezizlaznom životnom tupiku, odakle je jedan jedini izlaz moguć, a taj je — vjera. To je uostalom Čehov i sâm priznao ne na jednoj stranici svojih drama. Priznao s beskonačnom gorčinom i sviješću, da pri tom žrtvuje, bespomoćno žrtvuje najblagorodniji dio samoga sebe. Pa kad Tusenbach (u »Trim sestrama«) razvija pred Vjeršininom i Mašom upravo ciničkom uvjerljivošću svoj deterministički nazor o životu, Maša, a s njom i Vjeršinin, pokazuje se u borbi s njime goloruki i prisiljeni, da se uteku vjeri. »Meni se čini — veli Maša — da čovjek mora vjerovati ili barem treba da traži vjeru, jer inače je njegov život pust...« A Vjeršinin pri tom replicira uzdahom usidjelice: »Ipak šteta, što je mladost prošla...« I malo pažljiv čitač zamjetit će, koliko je u tim minutama moralo biti sarkazma i gorčine u Čehovljevoj duši, kad on ovu mučnu scenu prekida onako očajnim, upravo lakrdijaški-sarkastičnim tonom: on daje da tupavi Čebutkin zabavi slavno općinstvo novinskom senzacijom, e se Balzac vjenčao u Berdičevu... Tako može da govori samo »onaj, koga ćuškaju«, bez kraja i konca ćuškaju tupi pogledi još tupije životne sfinge.

Jednako bespomoćnim pesimizmom odišu i konačne pointe njegovih najjačih drama (»Ujak Vanja«, »Trešnjik« i »Tri sestre«). To su krajnje mračna i do užasa zgusnuta nastrojenja bezizlaznoga pesimizma, koji je samo prema vani tragično prekriven prozirnim velom nekih dalekih i naivnih nadanja, osnovanih na manje ili više prisilnoj vjeri očajnika. Zato i one tirade o radu i o sreći budućih pokoljenja, koja će biti sazidana njihovim trudom, sasvim neuvjerljivo zvuče i samo još produbljuju tragizam ove

bezutješne atmosfere. Zar nije konačni dijalog izmedju Sonje i Vojnickoga (Ujak Vanja) zadahnut jednako bespomoćnim očajem kao i ona beznadno tupa i mračna atmosfera, koja na koncu »Trešnjika« sablasno pritisne sav opustjeli dom pod udarcima sjekire (Sudbine)? Ili zar je moći do veće i strašnije golotinje dovesti čovjeka, negoli to čini Čehov do sarkazma očajno u finalu svojih »Triju Sestara«?

»Doći će vrijeme — tako tješi Irina Olgu — i svi će saznati, čemu sve to, čemu sve te patnje, ne će biti nikakovih tajna, a dotle treba živjeti... treba raditi, samo raditi! Sutra ću sama otputovati, podučavat ću u školi i dat ću sav svoj život onima, kojima je on možda potreban. Sada je jesen, a skoro će doći zima, sve će zasipati snijegom, a ja ću raditi, raditi...« »Glazba udara tako veselo, bodro i čovjeku se hoće živjeti — nastavlja Olga, grleći obe sestre. Oh, Bože moj! Proći će vrijeme i nas će zauvijek nestati, zaboravit će ljudi na nas, na naša lica, glas, pa i na to, koliko nas je bilo, ali će se naše patnje pretvoriti u radost onima, koji će živjeti poslije nas, nastat će sreća i mir na zemlji, pa će se sjetiti dobrom riječju onih, koji sada žive. O, mile sestre, naš život još nije svršen. Živimo dalje! Glazba udara tako veselo, tako radosno te se čini, da još malo, malo — i mi ćemo saznati, čemu živimo, čemu stradamo... Oh, kad bi to čovjek znao... kad bi znao!...«

I ovo bezutješno jecanje pregažene čovječje duše prekida Čehov jednako kao i ranije pomenutu mračnu scenu izmedju Tusenbacha, Maše i Vjeršinina, t. j. scenskom groteskom, koja onda potencira momenat do kranjega tragizma. On naime prepušta konačnu »repliku« naderanoj družbi (Kaliginu i Andreju), koja dolazi na scenu vozeći u tačkama psa (Bobika), da ondje bude svjedokom zaključnoga akorda drame u (»Čebutkinovoj) »pjesmi«: »Tara...ra...bumbija« i uskliku: »Svejedno! svejedno!«

I zato bismo mogli dopustiti konačnu optimističnu pointu, kako je konstruiraju neki Čehovljevi kritičari u njegovu misaonu sustavu, samo i isključivo iz estetskih razloga, a nipošto logičkih. Jer Čehovljevo zalijetanje u vedre sfere optimizma jest bezuslovnim ekspedijensom, i samo ekspedijensom, koji imade lijepu zadaću da privremeno digne poniknute ljudske poglede k zvijezdama. I ništa više. I u toliko je Čehovljeva nesustavna digresija u optimizam opravdana i prihvatljiva. A osim toga je ona lijepa, pače vrlo lijepa kao i svaki vedro svanuli dan bez obzira, što nam

u svom krilu nosi, ili još bolje, kao svaka utješna riječ, pa makar mi unaprijed znali njezin varavi sadržaj. A takav je Čehovljev optimizam.

III.

U umjetničkom je pogledu Čehovska drama uglavnom impresijonističko-psihološkoga karaktera. No Čehovljev je dramski impresijonizam više materijalne, sadržajne naravi, negoli formalne. Razlog tome leži nesumnjivo u pjesnikovoj sklonosti k fanatičnoj psihološkoj analizi, koja dovodi do realističkih izradjivanja pojedinih detalja. Uglavnom se sastoji njegova umjetnička manira u tome, da on nabacuje jedno osnovno nastrojenje, jedan temeljni psihološki akord, koji onda kao osnovni motiv imade da bojadiše cjelokupno dramsko nastrojenje. I u tom je pogledu Čehov kao dramatičar savršeno jedinstven. Dramska je fabula njemu vazda od sekundarne važnosti. Čitava drama, ili točnije čitave njegove drame i nijesu drugo, nego mozaik manje ili više samostalnih scena, koje su medjusobno vezane više jedinstvenošću svojih nastrojenja, negoli unutrašnjom povezanošću organičke dramske radnje. Pojedine scene, tipovi i situacije nabačene su majstorski i zbijeno u nekoliko markantnih poteza, koji imadu da dadu osnovno raspoloženje momenta: i to je osnovna crta umjetničke Čehovljeve manire. Taj čehovski prijem zgusnutosti crtanja imade za posljedicu i to, da on ni u najrealističkijim svojim crtanjima nikad sasvim i svestrano ne iscrpljuje svoga predmeta: crtajući pojedine likove ili nabacujući situacije on više voli šematičnost neizradjenih kontura, nego fotografsku točnost. Otuda onda i to, da on kao umjetnik zahvaća situacije i ljude u izvjesnom i sasvim naročitom momentu, koji mu se čini najpodesnijim za opredijeljeno nastrojenje. I to on praktikuje tako reći do tendencijoznosti postojano i proračunano. Samo tako se može i mora da shvati njegov kadšto i odveć nepretencijozni izbor scenerije u njegovim dramama. Pogotovo se to jasno očituje u njegovim dramskim scenama sa sterilnom malogradjanskom pozadinom. Tu je nerijetko radnja bačena u kakav zaprašeni i na oko krajnje nevažni kutić svakidnevnoga porodičnoga vegetiranja u gluhoj provinciji, i tek onda, kad je dan konačni akord drame, zapažamo svu vještinu i upravo majstorsku namještenost, kojom barata umjetnik Čehov u ovakvim slučajevima. I toj je svojoj maniri Čehov jednako vjeran i u najrealističnijim momentima svoga stvaranja: i kao crtač domaćega života (»Stilleben«) i kao pejsažista. On daje svoj osnovni ton, daje ga suverenom umjetničkom tendencijoznošću, i onda na njemu izgradjuje planomjernu kompoziciju. Kako je taj osnovni ton kod njega vazda onaj naročiti čehovski moll-dur akord, prirodno je onda, što on njemu uvijek svijesno ili upravo proračunano prilagodjuje i sav ostali izvanjski i unutrašnji dramski anturaž. Isključujući prema tome dosljedno sve odveć jarke tipove i prebučne scene, koje bi bile van danoga okvira u izvjesnom moll-duru, on radi samo s nekoliko jedva diferenciranih nijansa, koje u svom konačnom rezultatu ponajviše daju jedno neizrazito i mutno sivilo i stapaju se tako reći u jednoj jedincatoj mrlji. I zato, crtajući ponajvećma »mekom olovkom«, on izmamljuje redovito i jednako meke suptilne tonove, koji nisu svagda ulovljivi širokim čitačkim krugovima, naviklim na burna raspoloženja i kričavo šareni kolorit. K tome još pridolazi i posebno Čehovljevo odnošenje k detaljima, koje on takodjer pri izradbi udešava prema osnovnom tonu svoga djela, potencirajući jedne brižnom izradbom do neočekivane dinamičnosti, dok druge kapricijoznom nabačenošću i nedoradjenošću proračunano potiskuje u neizrazitu pozadinu. Sve u svemu: vještim umjetničkim prijemom stvara se tu jedna naročito diferencirana atmosfera, zadahnuta i zaodjeta mekom i prozirnom maglicom neke daleke i neobjašnjive melankolije i izvjesnoga tragizma, sličnoga onome, koji se znade pokadšto krasti u naše duše za jesenjih večernjih sutona, kad pod dahom prvih hladnih vjetrova opada lišće...

U okvir ovoga sivila izvrsno pristaje i čuvena »čehovska dosada« (»skuka«), koja tako rječito progovara u akcijama i pauzama njegovih drama. Razumije se samo sobom, da se tu ne radi toliko o dosadi u vulgarnom značenju ove riječi, koliko o jednoj simptomatičnoj duševnoj emociji, koja tako vjerno karakterizuje opću duševnu raskidanost i voljnu havariranost jedne čitave generacije i epohe. Jer svi se Čehovljevi junaci tuže na dosadu života, na zagušljivost atmosfere svoga vremena. I tu postoji izvjesna paralela izmedju Čehova kao pejsažista i izmedju Čehova kao crtača duševnih nastrojenja: jer opisuje li on kao pripovijedač beskrajni i dosadni stepni pejsaž ili se kao dramatičar kini filozofskim i životnim protivurječjima, on je jednako i uvijek statičar, nikada dinamičar. On nikada ne zaražava čitatelja toliko sugestivnošću dramatske akcije, uvjerljivošću svoje skepse i apatije,

koliko mračnošću cjelokupnoga ambijenta, izvjesnim fatalnim okvirom, koji očajnom težinom svoje nerazvedrive tmurnosti poput mòre pritiskuje svu svoju okolicu i njezinu sadržinu. Pa kao što su njegovi i najvirtuozniji pejsažistički crteži usprkos neosporivih umjetničkih kvaliteta bez neposredne topline i života, skoro izvještačeni, tako su i njegovi čovječji tipovi kao umjetničke tvorevine dosta često bez zarazljive neposrednosti, bez prave puti, krvi i mesa, proizvodeći na čitaoce u mnogo slučajeva dojam umjetnine visoke kvalitete, no kojoj nedostaje bogom udahnute duše i života U tome kao i u općenitom izrazitom sivilu, u kojemu tone bezkrajna galerija njegovih sivih portreta iz sive svakidašnjice, valja tražiti uzroke i toj činjenici, da se čitaocima redovito jače i trajnije usijeca u pamćenje neka općenita, apstraktna i zborna fizijonomija svih Čehovljevih junaka zajedno, negoli pojedini karakterniji tipovi u svojim individualno markiranim fizijonomijama. I u tom se pogledu Čehov jedva može takmiti s Gribojedovim i Gogoljem, da ne govorimo o Ostrovskom, koji namriješe kao dramatičari čitavu galeriju upravo p o s l o v i č n i h dramskih tipova.

Čehovsko sivilo dramskoga tona stilski je provedeno i u sadržajnom pogledu. Dramska fabula, u koliko je ima, u većini se slučajeva dade izraziti jednom pjesničkom komparacijom ili pointom. Kao u lirskoj pjesmi. U dvije-tri riječi. Pogotovo u simboličkim dramama kao što su »Galeb«, pa »Trešnjik«, gdje je u simboličkom nazvanju drame sadržana i sva njezina idejna i sadržajna srčika. U skladu je s time onda i čitava dramska akcija: bez bučnih zapleta, bez jačega vanjskoga zamaha. Cjelokupno je dramsko dogadjanje smješteno isključivo u duboka unutrašnja proživljavanja. Sav je život drame samo intenzivno latentan. Tu je pripovijedač Čehov kao psiholog primijenio svoje specifične metode suptilnoga psihologizovanja u cijelosti i kao dramatičar, ne vodeći, očevidno, toliko računa o spoljašnjoj sceničnosti svojih drama, koliko o unutrašnjem produbljivanju dramatskoga proživljavanja. I zato se najjači dramski sukobi odigravaju u čehovskoj drami baš onda, kada na sceni vlada najgrobniji mir: za vrijeme dramskih i dramatičnih pauza. To su znamenite čehovske »psihološke pauze«, koje nijesu drugo, nego grčeviti uzlovi dramatskoga dogadjanja u dnu zanijemljelih i zaprepaštenih duša. Jer, kad se u svome crnome dnu uzbibaju bezgranični ponori čovječjih duša, onda je ograničena čovječja riječ besilna i nemoćna: onda nastupa gromki muk. Pa ako je i Maeterlinck, veliki pjesnik tajanstvene Šutnje, igdje i ikada imao pravo, nazivljući ovakvu šutnju ili bolje reći ušućivanje čovječje duše apogejem njezine veličine, onda to vrijedi za dramatično ušućivanje čehovskih duša, s kojima se susrećemo u veličajnim pauzama Čehovljevih drama. Jer to su momenti, kad njegova lica u herojskom mučanju proživljuju najveće bure svoje unutrašnjosti. Dosta se primjerice podsjetiti Vjeršinina u trećem činu »Triju sestara«, kad on u p a u z a m a očituje Maši svoju ljubav, ispreplićući svoj prelijepi »dijelog bez riječi« kojekakvim namještenim umecima bez značenja kao što je »tram-tam-tam«. Jednakom dramatičnom intenzivnošću progovara Čehov i u pauzi finala »Triju sestara«, gdje je konačni i najdramatičniji akord drame sadržan u — šutnji napuštenih sestara, u šutnji, koju tek iz daljine prekidaju isprekidani zvuci vojne glazbe, što ostavlja zajedno s pukom svoj dosadanji garnizon. A jednako je čuvena i veličajna konačna pauza »Trešnjika«. Čovjek bi mislio, da se na 22. augusta, na dan javne dražbe, na kojoj je »Trešnjik prodan — sve svršilo. Pa i drama. I »tragedija onih, koji su morali ostaviti svoj dom, svoj »trešnjik«, s kojim su se dušom srasli, postigla je, činilo bi se, svoj vrhunac i završetak u tome, što vlasnici trešnjika poput izgnanika iz raja moraju da isele i zauvijek za sobom zatvore vrata svoga raja pod grubim pritiskom robusnoga pučanina, koji nesmiljeonšću Udesa ulazi u dom kao njegov novi vlasnik. No Čehov se ne zadovoljava ovim pretežito izvanjskim efektom dramskoga finala, pa zato ovu završnu tragiku još dalje potencira veličajnom pauzom finala, kad u groznoj tišini iza tragične porodične bure mučke umire napušteni stari lakaj Firs uz muklu pratnju spekirinih udaraca, pod kojima vani padaju prva stabla »Trešnjika«. Jedan od prerijetkih slučajeva, gdje moderna drama sadrži u sebi istodobno toliko scensko-dramske snage i misaone simbolike.

Što se tiče scenskih uspjeha čehovskih drama, poznato je, da su oni teškomučno izvojšteni. Tako dugo, dok se pazilo na teatralnim daskama isključivo na vanjsku teatralnost drame, nije mogla imati uspjeha čehovska drama, kojoj je centralno težište u psihološkoj u n u t r a š n j o s t i. I zato je slavna ruska umjetnica Komisarževska, koja je prvim svojim velikim umjetničkim instinktom naslutila i otkrila baš ovu latentnu psihološku veličinu čehovskih drama, morala da doživi neuspjeh pred — publikom, koja je po običaju tražila i u Čehovljevim dramama vanjske dramske efekte. No Komisarževska je udarila osnove poznijim čuvenim istraživa-

njima i interpretacijama čehovskih drama po Moskovskom hudožestvenom teatru, koji doživljuje baš na ovom području svoje istorijsko-teatralne uspjehe. Shvaćajući svu psihološku veličinu i unutrašnju suptilnost čehovske dramatike Moskovski hudožestveni teatar primjenjuje i naročite psihološko-teatralne metode, kojima on pristupa k izmamljivanju na sceni onih akorada i nastrojenja, koja su dana u dnu čehovskih tvorevina. A to nije vanjski teatralni patos ni aktivna voljna ekspresivnost u odlučnoj akciji, nego je to tiha, skeptična refleksivnost, grozničava i besilna autoanaliza i pasivnost čuvstava. I sve se to dogadja skoro mučke, nečujno, pod surdinom. Novi interpreti Čehova to zamjećuju i pristupaju k retušu vanjske dramske akcije do krajnjih granica mogućnosti, samo da se što jače ispolji unutrašnja psihološka sadržina drame. Pače im se obična dramska riječ i govor čine prebučnima i pregrubima i oni čitavu scensko-retoričku dinamiku Čehovljevih dijeloga transponiraju u naročite i niže položine: sve se donosi umekšano, retuširano, bez patosa. Nastoji se, da se poglaviti umjetnički akcenat stavi više u nijeme i izdržane geste, negoli u bučne i povredljive riječi. Psihološka pauza, kao što je i razumljivo, morala je prema tome da odigra u ovakvoj interpretaciji isključivu ulogu, jer se ona javlja najsavršenijim instrumentom ovakve scensko-režijske tehnike. Uopće, čitava se dramska radnja odigrava skoro kao na slikarskom platnu — nečujno i jedva zamjetno: u distingviniranim prelivima diferenciranih boja. Psihološka statika skoro sasvim istiskuje dramsku dinamiku. Ovakvo shvaćanje i interpretiranje čehovske drame otkrilo je u njoj i sasvim nove s c e n s k e vrijednote. Hudožestveni teatar udario je temelj svome istorijskome značenju baš ovim otkrićima na području čehovske drame nastrojenja. Uskrsnuće Čehovljeva »Galeba«, koji je malo ranije u interpretaciji Komisarževske propao, bilo je u tolikoj mjeri značajno za Hudožestveni teatar, da se on u to vrijeme prozvao »Teatar bijeloga galeba«, dok su mnogi počitači toga teatra još i danas vični nazivati Hudožestveni teatar — Čehovskim teatrom.

Još je jedna naročita karakteristika čehovske drame, koja ne smije ostati nespomenutom: to je njezina muzikalnost. I taj muzikalni elemenat igra u njoj zamjernu ulogu u mnogom pogledu. Pojedine scene — to su »pjesme bez riječi«, a čitava drama — jedna duševna simfonija najviših kvaliteta. Pogotovo je nezatajiva muzičnost čehovskih drama u zvonkom i muzikalnom ritmu originalnoga Čehovljevoga jezika i njegove dramske dikcije, koji su

tako neisporedivo prilagodjeni cjelokupnoj dramskoj radnji. To kao i ovaj sveshvatljivi i sveobuhvativi muzikalni karakter čehovskih drama bit će jamačno poglavitim razlogom, što su na sceni, u pravoj umjetničkoj interpretaciji (Moskovski Hudožestveni teatar) Čehovljeve drame pristupačne i onima, koji ne razumiju originalnoga jezika drame. Bit će to po prilici onako kao i sa simfonijama Griega, Bethovena i Čajkovskoga, koje su bez razlike narodnosti jednako pristupačne svima i svakome, koji je obdaren normalnom čulnom konstitucijom.

Čehov se kao dramaturg vrlo rado služio i muzikom u doslovnom smislu, upotrebljujući je bilo kao podesni ilustrativ radnji, bilo pak u odlučnim dramatskim momentima kao najemocijonalniji ekspresiv. Tako se u »Trešnjiku« poslužuje pastirskom sviralom, gitarom (Epihodov) i čak čitavim židovskim orkestrom — pretežno u ilustrativne svrhe, u »Trim sestrama« upotrebljava iza scene harmoniku, pa onda harfu i gusle, iz kuće zamnijeva glasovir, dok se čitava drama svršava, kako je to već na jednom mjestu spomenuto, uz prigušenu svirku iza scene čitavoga vojnoga orkestra. Ekspresivnost uloge ovoga posljednjega jedva i treba posebice naglašivati. I finale »Ujaka Vanje« u tolikoj je mjeri ekspresivno-muzikalan, da je Čehov smatrao potrebnim da mu dade u Teljeginovoj igri na gitari izvjesnu instrumentalno-muzikalnu pratnju, dok je jedan mladji ruski komponista (A. Spendiarov) čitavi finale »Ujaka Vanje« (»Odahnut ćemo ...«) komponirao u naročiti melodram kao koncertnu pijesu.

U svjetskoj dramskoj literaturi jedva bi se išta našlo, što bismo mogli uspješno isporediti u pogledu muzikalnosti s čehovskom dramatikom. Možda jedino neke psihološko-dramske momente u dramskim djelima Knuta Hamsuna, koji je takodjer kao dramaturg jednako ocijenio i primijenio emocijonalno značenje muzike kao važnoga izražajnoga sredstva u modernoj psihološkoj drami. Kasnije je taj Čehovljev umjetnički prijem u širokim razmjerima praktikovan u modernoj dramatici sve ovamo do ekspresijonističke drame, koja je dosljedno i u prvome redu morala prigrliti muziku kao vrlo važan i zahvalan dramski ekspresiv. U tom je pogledu — barem s formalne strane i u dužnom razmjeru — držala korak sa svjetskom dramskom produkcijom i naša domaća moderna dramatika. Kulundžićeva »Ponoć« i Strozziev »Istočni grijeh« dokazuju to rječito.

* * *

Čehovska drama jest umjetnička formula svoga vremena. U njoj je rečeno sve, što tako jarko karakteriše znamenito razdoblje »ruskoga bezvremenja«. I kao što Gogolj, Turgenjev, Dostojevski i Tolstoj iscrpljuju svaki za sebe u svojim književnim tvorevinama svoju epohu, tako i Anton Pavlović Čehov iscrpljuje u svojim djelima epohu »ruskoga bezvremenja«. Vrlo je oštroumna poredba onih, koji mračni krik Čehovljevih umjetničkih tvorevina poredjuju sa sumornim kliktanjem galeba, koji predosjeća u pritajenoj tišini morskih utroba skore i teške bure. I Čehov je nesumnjivo predosjećao, da iza gluhoga zamuknuća ruske stihije u zadnjim decenijima minuloga vijeka slijedi teška oluja, slijedi neizbježni dan 22. augusta (»Trešnjik«), dan dražbe staroga preživjeloga Trešnjika (Rusije), pa je morao osjećati na svojoj duši i svu bolnu težinu udaraca sudbonosne sjekire, koja će tako nesmiljeno udariti po ruskom trešnjiku — po cijeloj Rusiji. Otuda onaj mračni prizvuk u glasu bijeloga galeba, koji je tako blizu jecanju. No Čehov je bezuslovno morao osjetiti i svježinu stvaralačke energije, što će je u sebi i sobom donijeti robusne mišice »mužika« Lopahina, toga novoga vlasnika Ruskoga Trešnjika. I u tom je morao biti dio onoga optimizma, kojim progovaraju njegovi Trofimovi i Vjeršinini; to je onaj bodri prizvuk, što ga katkad čujemo u vedrom galebovu kliktanju.

Danas, kad pred nama u groznoj slici leži od sudbonosne Sjekire povaljeni Ruski Trešnjik, valja se proniknuti jače, negoli ikad vjerom, življom od Trofinovljeve i Vjeršininove, e će novi vlasnik Ruskoga Trešnjika, robusni Lopahin podignuti na mjestu oborenoga prestarjeloga Trešnjika novi i veličajni Trešnjik Mira i Sreće, za kojim je u sanjama i maštanjima svojih plemenitih Sonja i Maša, Trofimova i Vjeršinina tako silno čeznuo sumorni galeb ruskoga bezvremenja — Anton Pavlović Čehov.

Zagreb, u julu 1922.

Dr. **Josip Badalić.**

ДЯДЯ ВАНЯ

LICA:

SEREBRJAKOV, Aleksandar Vladimirović, umirovljeni sveučilišni profesor.

JELENA ANDREJEVNA, njegova žena, 27 godina stara.

SOFJA ALEKSANDROVNA (SONJA), njegova kći iz prvoga braka.

VOJNICKAJA, MARIJA VASILJEVNA, udovica tajnoga savjetnika, mati prve profesorove žene.

VOJNICKI, Ivan Petrović, njezin sin.

ASTROV, Mihail Ljvović, liječnik.

TELJEGIN, Ilja, Iljić, propali vlastelin.

MARINA, stara dadilja.

RADNIK.

Radnja se odigrava na Serebrjakovljevu imanju.

PRVI ČIN.

Vrt. Vidi se dio kuće s terasom. U aleji pod starim jablanom nalazi se stol, prostrt za čaj. Klupe, stolci; na jednoj klupi leži gitara. Nedaleko je od stola njihaljka. Treći je sat iza podneva. Tmurno.

MARINA (neokretna i spora starica, sjedi kraj samovara i veze čarape) i **ASTROV** (hoda amo i tamo).

MARINA (natače čašu): **Ded, gutni, baćuško.**

ASTROV (prinuždеn uzimlje čašu): **Nekako mi se baš ne rači.**

MARINA: Možda hoćeš rakije?

ASTROV: Ne ću. Ne pijem ja svaki dan rakije. A osim toga je sparno. (Stanka). **Mamice, koliko je tome, otkako se mi poznajemo.**

MARINA (razmišljajući): Koliko? Čekaj, dat će bog da se sjetim... Ti si došao ovamo, u ovaj kraj... kada?... još je bila živa Vjera Petrovna, Sonječkina mati. Ti si nas za njena života posjećivao dvije zime. Nu, bit će dakle tome kojih jedanaest godina (promislivši). A možda i više...

ASTROV: Jesam li se mnogo promijenio za to vrijeme?

MARINA: Vrlo mnogo. Tada si ti bio još mlad i lijep, a sada si se postarao. I ljepota tvoja nije više ljepota onih dana. Valja spomenuti i to, — da rakiju piješ.

ASTROV: Da... U tih deset godina postao sam drugim čovjekom. A koji je tome razlog? Previše sam radio, mamice. Od jutra do večeri na nogama, ne poznam mira, a noću ležiš pod pokrivačem i sve se bojiš, da te odvuku kakvom bolesniku. Za cijelo vrijeme, otkako se poznajemo, ja nijesam imao ni jedna jedincata slobodna dana. Kako da se tu čovjek ne postara? A onda, i život je sâm po sebi dosadan, glup i prljav... Vuku se dani... Oko sebe vidiš same čudake, sve od reda same čudake; i proživiš li dvije-tri godine s njima, malo-pomalo postaješ neopazice i sâm čudakom. Neizbježiva sudbina. (Zavrćući svoje duge brkove). Gle, kako su mi dugi brci narasli... Glupi brci. Postao sam čudakom, mamice. Oglupio, dabome, još nisam, hvala Bogu, mozak mi je još na svom mjestu, ali su mi osjećaji nekako otupili. Ništa više ne želim, ništa mi nije nužno, nikoga ne ljubim... I možda još samo tebe ljubim (poljubi je u glavu). U djetinjstvu sam svome i ja imao baš takvu dadilju.

MARINA: Možda bi htio što jesti?

ASTROV: Ne ću. U trećoj sam korizmenoj nedelji otputovao u Maljickoje, gdje je vladala epidemija... Ospeni tifus... Po kućicama se narod valjao... Blato, smrad, dim, telad u izbicama zajedno s bolesnicima... I prasad isto tako. Teglio sam tu cijeli dan, a da nisam pri tom ni na čas ni sjeo ni droptinke u ustima osjetio... Kad sam se pak povratio kući, i opet mi nisu dali da odahnem: dovezli mi nekoga željezničkog skretničara; ja ga položio na stol, da izvedem operaciju, a on ni pet ni šest, nego mi umre pod kloroformom. I, eto, kad to nije nužno, probudila se u meni čuvstva, i stala me peći savjest kao da sam ga ja namjerice i hotimično ubio... Sjeo ja, zatvorio oči — evo ovako — i mislim: oni, koji će sto-dvjesta godina živjeti poslije nas, i za koje mi sada krčimo put, hoće li nas se sjetiti i jednom dobrom riječju? Ne će, dadiljo, ne će nas ni da spomenu!

MARINA: Ne će ljudi, ali će za to bog!

ASTROV: Hvala ti, baš ti hvala. Lijepo si rekla.

(Ulazi Vojnicki).

VOJNICKI. (Izlazi iz kuće. Ispavao se, pozajutrakao, no još je raskuštran. Sjeda na klupu i popravlja si svoj kicoški samovez.) Da... (Stanka) Da...

ASTROV: Jesi li se ispavao?

VOJNICKI: Dakako... Vrlo dobro (zijeva). Otkada ovdje stanuje profesor sa svojom gospodjom, život je naš posve izašao iz svoje kolotečine... Ne lijegam u pravo vrijeme, o doručku i objedu koješta trpam u sebe, pijem vino... a sve to nije zdravo! Prije nije bilo časka slobodnog, ja i Sonja radili smo — svaka čast, a sada radi sama Sonja, a ja spavam, jedem, pijem... Ne valja to!

MARINA (kimnuvši glavom): I to se zove red! Profesor ustaje u 12 sati, a samovar kipi odjutra i samo njega čeka. Dok njih nije bilo, ručali smo uvijek oko jedan sat kao i drugi ljudi, a sada u sedam... Noću profesor čita i piše, a oko dva sata u noći evo ti najednom zvonca... Što je, zaboga? Prohtjelo mu se čaja! Budi radi njega čeljad, pristavi samovar... Dä, to ti je red!

ASTROV: A hoće li još dugo ovdje ostati?

VOJNICKI (zafićukne): Sto godina! Profesor je odlučio da se ovdje trajno nastani.

MARINA: Evo ti ih, nä, i sada. Samovar je već dva sata na stolu, a oni odoše na šetnju.

VOJNICKI: Dolaze, dolaze... Ne uzrujavaj se!

(Čuju se glasovi: iz dubine vrta, vraćajući se sa šetnje, dolaze Serebrjakov, Jelena Andrejevna, Sonja i Teljegin).

SEREBRJAKOV: Prekrasno, prekrasno. Divan izgled.

TELJEGIN: Vanredan, vaša presvijetlosti!

SONJA: Sutra ćemo se odvesti u šumarnicu, tatice, Zar ne?

VOJNICKI: Gospodo, izvolite k čaju!

SEREBRJAKOV: Budite tako dobri, djeco, pa mi pošaljite čaj u moj kabinet! Moram danas da još koješta uradim.

SONJA: O, u šumarnici će se tebi bezuslovno svidjeti...

(Jelena Andrejevna, Serebrjakov i Sonja odlaze u dom. Teljegin polazi k stolu i sjeda kraj Marine).

VOJNICKI: Vruće je i sparno, a naš učenjačina u ogrtaču, kalošama, s kišobranom i rukavicama.

ASTROV: Bit će, da se čuva.

VOJNICKI: A, kako je ona lijepa! Kako je lijepa! U svom životu nisam vidio ljepše žene.

TELJEGIN: Vozim li se po polju, Marino Timofejevna, ili se šećem sjenatim vrtom, ili pogledam na ovaj stol, uvijek osjećam neobjašnjivo blaženstvo! Divno vrijeme, ptice pjevaju, svi živimo u miru i skladu — pa što nam još treba? (Uzimljući čašu). Od sveg vam srca hvala!

VOJNICKI (maštajući): Te oči... Divna žena!

ASTROV: Ded, pričaj nam štogod, Ivane Petroviću.

VOJNICKI (bez interesa): A što da ti pričam?

ASTROV: Zar nema ništa nova?

VOJNICKI: Ništa. Sve po starom. I ja sam isti, koji sam i bio. Možda sam pače i gori postao, jer sam se ulijenio, pa ništa ne radim, nego samo mrmljam kao staro gundjalo. Ona stara čavka, moja maman, još uvijek ćereta o ženskoj emancipaciji. Jednim okom već gleda u grob, a drugim traži po svojim učenim knjižurinama zoru novoga života.

ASTROV: A profesor?

VOJNICKI: A profesor kao i prije: sjedi u svom kabinetu od jutra do duboke noći i piše:

»Mrštim si čelo, tarem si glavu
Pišući ode velike, male —
Al zalud je sve to: nit stekoh slavu
Nit trunka sam ljudske požnjeo hvale...«

Jadna li papira! Pametnije bi bilo da on napiše svoju autobiografiju. Kako bi to bila krasna tema! Umirovljeni profesor, razumiješ li, stari dvopek, učena sovuljaga... Kostobolja, reumatizam, migrena, od zavisti i pakosti nabubrila jetra... Ta učena sovuljaga živi na imanju svoje prve žene, živi pod moraš, i samo zato, jer mu je za život u gradu preplitak džep. Vječno se tuži na svoju nesreću, ma da je uistinu sâm neobično sretan (nervozno). Pomisli samo, kolika sreća! Sin prostoga crkvenjaka, štipendista, dočepao se učenjačkih časti i katedre, postao »njegovom presvijetlošću«, zetom senatora i t. d. i t. d. Uostalom, ni to nije ono najglavnije. Nego čuj ti ovo. Čovjek taj predaje i piše o umjetnosti čitavih dvadeset i pet godina, a da pri tom o umjetnosti nema ni pojma. Dvadeset i pet godina prežvakava on tudje misli o realizmu, naturalizmu i kojekakvim drugim budalaštinama; dvadeset i pet godina predaje i piše o onom, što je pametnim ljudima već odavno poznato, a glupacima je sasvim bez interesa, — ukratko — dvadesetipet godina prelijeva on vodu iz pustoga u prazno. Pa kako je još kraj svega toga samo umišljen! I kakve on sve pretenzije imade! U mirovinu je otišao, a da je pri tom ostao sasvim nepoznat: niti ga živa duša znade; a to znači, da je on dvadeset i pet godina zauzimao tudje mjesto. Pogledaj ga samo: koraca kao polubog!

ASTROV: No, čini mi se, da mu ti zavidiš.

VOJNICKI: Dabome da zavidim! Pa kakav samo imade uspjeh kod žena! Ni Don Juan ni poznavao tako potpuna uspjeha! Njegova prva žena, moja sestra, prekrasno krotko stvorenje, čista kao, evo, ovo modro nebo, plemenita i velikodušna, i koja je imala više udvarača, negoli on učenika — ljubila ga je, kako mogu da ljube samo čisti andjeli jednako čiste i prekrasne stvorove kao što su i oni sami. Moja mati, njegova punica, obožava ga još i danas, i do dana današnjega ulijeva on njoj neki sveti strah. Njegova druga žena, ljepotica i umnica — tä vidjeli ste je čas prije — pošla je za nj, kad je on već bio star, predala mu svoju mladost, ljepotu, slobodu, sav svoj sjaj. Zašto? Čemu?

ASTROV: A je li ona profesoru i vjerna!

VOJNICKI: Nažalost, jest.

ASTROV: Zašto »nažalost«?

VOJNICKI: Zato, što je čitava vjernost od početka do kraja lažna. U njoj je mnogo retorike, a logike ni za lijek. Prevariti staroga muža, kojega ne možeš trpjeti, — to je nemoralno; ali nastojati da ugušiš u sebi bijednu mladost i živi osjećaj, — to nije nemoralno.

TELJEGIN (pljačljivim glasom): Vanjo, ja ne volim, kad ti to govoriš. Nu, pa i čemu, zbilja... Tko vara ženu ili muža, to je dakle nevjernik, izdajica, koji može da izdade i domovinu!

VOJNICKI (razgnjevljeno): Ne trabunjaj tek koješta!

TELJEGIN: Dozvoli, Vanjo! Moja je žena pobjegla od mene sa svojim ljubavnikom dan poslije svadbe zbog moje neprivlačive spoljašnosti. No ja se nijesam poslije toga ogriješio o svoju dužnost. Ja sam joj i do dana današnjega vjeran i ljubim je, pomažem joj, čime mogu, dao sam pače čitav svoj imetak za odgoj djece, što ih je ona imala sa svojim ljubavnikom. Sreće sam lišen, ali je ostao ponos. A ona? Mladost joj je prošla, ljepota pod pritiskom prirodnih zakona izblijedjela, a ljubavnik umro... Šta joj je preostalo?

(Ulaze Sonja i Jelena Andrejevna; nedugo iza njih ulazi Marija Vasiljevna s knjigom; ona sjedne i čita; njoj donose čaj; ona ga pije ni ne gledajući ga.)

SONJA (užurbano, dadilji): Dadiljo, tamo su seljaci došli! Otidji i porazgovori se s njima, a čaj ću već ja sama... (nalijeva čaj.)

(Dadilja odilazi. Jelena Andrejevna uzima svoju šalicu i pije, sjedeći na njihaljci.)

ASTROV (Jeleni Andrejevnoj): A ja sam došao k vašemu mužu. Pisali ste mi, da je veoma bolestan, reumatičan i još nešto... a on eto zdrav zdravcat.

JELENA ANDREJEVNA: Pa sinoć je nešto kunjao, tužio se na bol u nogama, a evo, danas ništa...

ASTROV: A ja, eto, brže bolje odrapio trideset vrsta... Nu, ništa zato, nije mi prvi put. Ostat ću barem kod vas do sutra, pa ću se barem ispavati quantum satis.

SONJA: Prekrasno. To je i tako takva rijetkost, da vi kod nas noćite. Valjda niste ručali?

ASTROV: Nisam.

SONJA: Baš dobro. Pa ćete s nama jesti. Mi večeramo sada oko sedam sati (pije.) Čaj je hladan!

TELJEGIN: U samovaru je temperatura već znatno pala.

JELENA ANDREJEVNA: Ništa zato, Ivane Ivaniću, ispit ćemo ga i hladna.

TELJEGIN: Oprostite... Nisam Ivan Ivanić, nego Ilja Ilić... Ilja Ilić Teljegin ili kako me neki zbog moga kozičavoga lica nazivlju — Hrapavcem. Ja sam nekada držao na krstu Sonječku, pa me njegova presvijetlost, vaš muž vrlo dobro poznaje. A sada živim ovdje, na vašem dobru... Kako ste izvoljeli zamjetiti, svaki dan objedujem zajedno s vama.

SONJA: Ilja je Iljić naš pomoćnik, naša desna ruka... (nježno.) Dajte, dragi kumiću, da Vam još natočim.

MARIJA VASILJEVNA: Ah!

SONJA: Što vam je, bakice?

MARIJA VASILJEVNA: Zaboravila sam reći Aleksandru ...pamet me izdala... danas sam dobila pismo iz Harkova od Pavla Aleksjejevića... Poslao mi je svoju novu brošuru...

ASTROV: Je li zanimiva?

MARIJA VASILJEVNA: Zanimiva je, ali nekako čudna... Oprovrgava ono, što je prije sedam godina sâm tvrdio... To je užasno!

VOJNICKI: Ništa to nije užasno. Pijte, majčice, čaj!

MARIJA VASILJEVNA: Ali ja hoću da govorim.

VOJNICKI: Tä mi već pedeset godina govorimo te govorimo, i čitamo brošure. Vrijeme bi već bilo da već i svršimo.

MARIJA VASILJEVNA: Tebi je nekako neugodno slušati, kad ja govorim. Oprosti, Jean, ali ti si se posljednje godine tako promijenio, da te više ni ne prepoznajem... Bio si čovjek odredjenih uvjerenja, svijetla ličnost...

VOJNICKI: O, dabome! Bio sam svijetla ličnost, ali koja nije nikome svijetlila... (Stanka.) Bio sam svijetla ličnost... Nema ujedljivije dosjetke nego to! Sada mi je 47 godina. Do minule godine trsio sam se kao i vi da si zamažem oči tom vašom skolastikom, samo da ne vidim prava života — u misli, da činim dobro. A sada, da samo znadete! Kroz čitave noći ne spavam od ljutitosti i srdžbe, što sam tako glupo protukao vrijeme, gdje sam mogao imati sve, čega me sada lišava moja starost.

SONJA: Ujače Vanjo, to je dosadno!

MARIJA VASILJEVNA (sinu): Ti baš kao da optužuješ svoja prijašnja uvjerenja... No nijesu uvjerenja kriva, nego ti sam. Zaboravljao si, da uvjerenja sama po sebi nisu ništa, mrtva slova... Valjalo je raditi i stvarati.

VOJNICKI: Raditi? Nije svatko sposoban da bude pišući perpetuum mobile, kao vaš Herr Professor.

MARIJA VASILJEVNA: Što hoćeš tim da kažeš?

SONJA (moleći): Bakice! Ujače Vanjo! Molim vas!

VOJNICKI: Ja šutim. Šutim i molim za oproštenje.

(Stanka.)

JELENA ANDREJEVNA: A danas je tako lijepo vrijeme... Ni vruće nije...

(Stanka.)

VOJNICKI: U takvo bi se vrijeme bilo lijepo objesiti...

(Teljegin ugadja gitaru. Marina obilazi oko kuće i zove kokoši.)

MARINA: Pi, pi, pi...

SONJA: Dadiljice, po što su dolazili seljaci?

MARINA: Uvijek to isto, opet radi one pustare. Pi, pi, pi...

SONJA: Koga ti to tako dozivlješ?

MARINA: Ona se šarena nekuda zamela s pilićima... Da ih vrane ne odnesu... (Odlazi.)

(Teljegin svira polku; svi ga mučke slušaju; ulazi jedan radnik.)

RADNIK: Je li ovdje gospodin doktor? (Astrovu.) Izvolite, Mihajle Ljvoviću, dovezli su se po vas.

ASTROV: Odakle?

RADNIK: Iz tvornice.

ASTROV (srdito): Nu, hvala lijepo! Ali, što ćemo, valja ići... (očima traži kapu.) Do djavola! Gdje je... što me jedi...

SONJA: Kako je to, uistinu, neprijatno... Dovezite se iz tvornice na objed.

ASTROV: Ne ću moći. Bit će kasno. Tä gdje... otkuda... (Radniku.) A ti, dragoviću moj, deder mi donesi čašicu rakije... (Radnik odlazi.) Tä gdje... otkuda... (Našao je kapu.) U Ostrovskoga se nalazi, u jednom njegovom komadu, neki čovjek s velikim brkovima i malim sposobnostima... Baš sam takav ja. No, a sada, gospodo, zbogom... (Jeleni Andrejevnoj.) Vrlo ću se veseliti, ako se jednom navratite sa Sofijom Aleksandrovnom k meni... U mene je maleno imanje, u svemu okolo trideset desetina, ali ako vas možda zanima, možete si pogledati moj uzorni vrt i rasadnik, kakva ne ćete naći na tisuću vrsta okolo naokolo. A odmah je do mene državno šumarstvo... Sâm je šumar star i vazda boležljiv, tako da ja zapravo upravljam i svojim i državnim dobrom...

JELENA ANDREJEVNA: Već su mi o tom pripovijedali, da vi silno volite šume. To vam, dabome, može donijeti i veliku korist, ali zar vam to ne smeta vašem pravom zvanju? Tä, vi ste liječnik.

ASTROV: Jedini bog znade, što je zapravo pravo naše zvanje.

JELENA ANDREJEVNA: A je li zanimivo?

ASTROV: Jest, jest, stvar je zanimiva.

VOJNICKI (ironično): I te kako zanimiva!

JELENA ANDREJEVNA (Astrovu): Vi ste još mlad čovjek... Bit će vam tako... no 36—37 godina, pa mislim, da ne će biti baš tako zanimivo, kako vi to govorite. Sama šuma i šuma. Mislim, da je monotono.

SONJA: Nipošto! To je vanredno zanimivo. Mihail Ljvović sadi svake godine mladu šumu, pa su mu već podijelili i jednu brončanu kolajnu i diplomu. Zauzima se za to, da se stare šume ne istrebljuju. Saslušate li ga, potpuno ćete se s njime složiti. On kaže,

da šume ukrašuju zemlju, uče čovjeka razumijevati ljepotu i udahnjuju mu uzvišeno nastrojenje. Šume ublažuju surovu klimu. U zemljama s blagom klimom troši se manje sila u borbi s prirodom, pa su zato tamo i ljudi mekši i nježniji i tamo su ljudi lijepi, gipki, lako se uzbudjuju, govor im je otmjen, kretnje gracijozne. Kod njih cvatu nauke i umjeća, filozofija im nije mračna, njihovi odnosi prema ženi puni su otmjenosti i plemenštine.

VOJNICKI (smijući se): Bravo, bravo! Sve je to vrlo lijepo, ali premalo uvjerljivo, pa ćeš ti (Astrovu), dragi prijatelju, ipak biti tako dobar i dopustiti mi, da peći ložim drvima, i da iz drvene gradje gradim svoje staje...

ASTROV: Ti možeš ložiti svoje peći i tresetom, a staje graditi od kamena. Dopuštam pače, da se i šume sijeku, kad je za to nužda, ali čemu da se istrebljuju i tamane? Ruske šume padaju pod sjekirom, ginu milijarde drveta; opustošuju se životinjska legla i ptičja gnijezda, plićaju i sahnu rijeke, bespovratno iščezavaju najljepši pejsaži, i sve to samo zbog toga, što lijeni čovjek nema za to smisla da se sagne i iz zemlje izvadi gorivo. (Jeleni Andrejevnoj.) Nije li istina, gospo? Čovjek mora da je zatucanim barbarom, kad može u svojoj peći spaljivati toliku krasotu i uništavati ono, što nije kadar da sam stvori. Čovjek je nadaren razumom i stvaralačkom snagom, da umnoži ono, što mu je dano, ali do sada on nije stvarao, nego rastvarao. Šumâ imade sve manje i manje, rijeke presušuju, divljač je poizginula, klima je iskvarena, a zemlja biva svakim danom sve bjednija i ružnija. (Vojnickome.) Eto, i ti gledaš na mene s ironijom i sve, što ja govorim, tebi se čini neozbiljnim... a možda je doista sve to samo naklapanje jednoga čudaka; ali kad prolazim mimo seljačkih šuma, koje sam ja spasio od sječe, ili kad čujem, kako šumi moja mlada šuma, zasadjena mojim vlastitim rukama, onda dolazim do spoznaje, da je u izvjesnoj mjeri i klima u mojoj vlasti, pak bude li čovjek i nakon tisuću godina sretan, bit će u tom i dio moga truda. Kad zasadim brezu, pa onda vidim, kako se zazeleni i o vjetru njiše, duša mi se napunja ponosom, i ja... (Opazivši radnika s tasom i čašicom rakije.) Uostalom... (pije) valja ići. Sve su to na koncu konca možda samo čudačka naklapanja... ali... ja vam se klanjam! Zbogom! (Polazi prema kući.)

SONJA (hvata ga pod ruku i polazi zajedno s njime.) Kada ćete opet k nama doći?

ASTROV: Ne znam.

SONJA: Opet za mjesec dana?...

(Astrov i Sonja odlaze u kuću; Marija Vasiljevna i Teljegin ostaju kod stola; Jelena Andrejevna i Vojnicki polaze na terasu.)

JELENA ANDREJEVNA: A vi ste se, Ivane Petroviću, opet čudno ponašali. Zar vam je bilo potrebno ljutiti Mariju Vasiljevnu i govoriti o perpetuum mobile! I danas ste se za doručkom prepirali s Aleksandrom. Kako je to sitničavo!

VOJNICKI: Ali kad ga mrzim!

JELENA ANDREJEVNA: Vi nemate Aleksandra za što mrziti. On je baš kao i svi drugi. Ni od vas nije gori.

VOJNICKI: Da vi možete vidjeti svoje lice i svoje kretnje! ... Kakav ste vi mlitavac! Beznadni mlitavac!

JELENA ANDREJEVNA: Da, da, mlitav i dosadan! Svi grde moga muža, svi me gledaju sa žaljenjem: sirotica, muž joj star. O, to ja žaljenje vrlo dobro razumijem! Kako je ono Astrov rekao malo prije: svi vi uludo uništavate šume, i skoro ne će na zemlji ništa ostati. Baš tako ludo uništavate i čovjeka, i doskora će vašom zaslugom iščeznuti sa zemlje i vjernost, čistoća i samopožrtvovnost. Zašto ne možete gledati ravnodušno ženu, ako nije vaša? Zato, jer — kako ono pravo veli doktor — u svima vama sjedi djavo razaranja! Vama nije žao ni šuma, ni ptica, ni žena, ni jednome drugoga...

VOJNICKI: Ne ljubim ja te filozofije! (Stanka.)

JELENA ANDREJEVNA: U toga je doktora umorno, nervozno lice, zanimivo lice. Sonji se on očevidno dopada. Ona je u njega zaljubljena, i ja je shvaćam. Eto, kod mene je već bio tri puta, ali ja sam plaha, pa nijesam ni jedamput s njime pravo ni progovorila, niti sam ga laskanjima obasula. Pomislio je, da sam zla srca. Nas dvoje, Ivane Petroviću, jamačno i jesmo baš radi toga dobrim prijateljima, što smo oboje zaturena i dosadna čeljad. Zatureni! Ne gledajte me tako, ja to ne volim.

VOJNICKI: Zar vas mogu da gledam drugačije, kad vas ljubim? Vi ste moja sreća, život, moja mladost! Znam, da su moje nade na uzajamnost nevelike, skoro nikakve, ali ja ni ne trebam ništa i dopustite mi samo da vas gledam, da slušam vaš glas...

JELENA ANDREJEVNA: Tiše! Mogao bi vas tkogod čuti!

(Odlaze u kuću.)

VOJNICKI (idući za njom): Dozvolite mi da govorim o svojoj ljubavi, ne gonite me od sebe, i već samo to će biti za mene prevelikom srećom...

JELENA: To je mučno... (Oba odlaze u kuću.)

(Teljegin udara po strunama, igrajući polku; Marija Vasiljevna nešto bilježi po rubovima svoje knjižice.)

Zastor.

DRUGI ČIN.

Blagovaonica u Serebrjakovljevoj kući. Noć. Čuje se vani u vrtu obilaženje stražara s klopocem.

Serebrjakov (sjedi u naslonjaču pred otvorenim prozorom i drijema) i Jelena Andrejevna (sjedi kraj njega i takodjer drijema.)

SEREBRJAKOV (trgnuvši se): Tko je tu? Sonjo, jesi li to ti?

JELENA ANDREJEVNA: Ja sam.

SEREBRJAKOV: Ti, Ljonočka... Nesnosno me boli!

JELENA ANDREJEVNA: Plaid ti je pao na pod. (Omata mu noge.) Ja ću zatvoriti prozor, Aleksandre.

SEREBRJAKOV: Nemoj, zagušljivo je... Odmah sam zadrijemao, pa mi se prisnilo, da moja lijeva noga nije moja, nego — tudja. Probudio sam se od teške boli. Ne, to nije podagra, prije će to biti reumatizam. Koliko je sada sati?

JELENA ANDREJEVNA: Pet časaka preko četvrt na jedan. (Stanka.)

SEREBRJAKOV: Potraži mi sutra u biblioteci Batjuškova. Čini mi se, da ga imamo.

JELENA ANDREJEVNA: Što?

SEREBRJAKOV: Potraži mi sutra ujutro Batjuškova. Koliko se sjećam, mi smo ga imali. Ali zašto ja danas tako teško dišem?

JELENA ANDREJEVNA: Umoran si. Već drugu noć ne spavaš.

SEREBRJAKOV: Kažu, da je Turgenjev od podagre dobio prsnoga raka. Bojim se, da ne bude i sa mnom tako. Prokleta, odvratna starost. Neka je djavo odnese. Otkada sam ostario, postao sam sâm sebi odvratan. A i vama je jamačno već mrsko na mene gledati.

JELENA ANDREJEVNA: Ti govoriš o svojoj starosti takvim tonom kao da smo svi mi krivi, što si star.

SEREBRJAKOV: Tebi sam prvoj mrzak.

(Jelena se Andrejevna udaljuje i podalje sjeda.)

SEREBRJAKOV: Na koncu konca, imaš i pravo. Nisam ja lud, pa razumijem. Ti si mlada, zdrava, lijepa, hoćeš da živiš, a ja sam starac, gotovo lešina... Što? Zar da toga ne razumijem? Glupo je, dabome, što još uvijek živim. Ali počekajte, doskora ću vas sve osloboditi. Još malo i sve je gotovo.

JELENA ANDREJEVNA: Poginut ću... Šuti, Boga radi.

SEREBRJAKOV: Tako to i izgleda, dabome, da vi svi mene radi pogibate, dosadjujete se, kinite svoju mladost, samo se ja nasladjujem životom i srećom. Pa naravno!

JELENA ANDREJEVNA: Zašuti! Ti si me na smrt izmučio!

SEREBRJAKOV: Ja sam vas sve izmučio. Naravno.

JELENA ANDREJEVNA (kroz suze.) Nesnosno! Reci, što hoćeš od mene?

SEREBRJAKOV: Ništa.

JELENA ANDREJEVNA: Onda zašuti! Molim te.

SEREBRJAKOV: Čudnovata stvar: kad govori Ivan Petrović ili ona stara idiotkinja Marija Vasiljevna — onda ništa — svi slušaju; a kad se ja ma samo jednom riječju oglasim, odmah se svi stanu osjećati nesretnima. I moj im je glas pače odvratan. No, ajde-đe, dopuštam, da sam nesnosan, da sam sebičnjak, despot, ali zar da zbilja nemam u starosti nikakva prava na egoizam? Zar nisam barem to zaslužio? Zar da ja nemam prava — pitam ja — na spokojnu starost i na izvjesnu pažnju ljudi prema sebi?

JELENA ANDREJEVNA: Nitko ti ni ne osporava tih prava. (Vjetar udara prozorom.) Vjetar se digao, zatvorit ću prozor. (Zatvara ga.) Odmah će kiša. Nitko ti ne osporava tvojih prava.

(Stanka: stražar se javlja u vrtu klopocem i pjesmom.)

SEREBRJAKOV: Cijeli svoj život proboraviš u radu za nauku, priučiš se na svoj kabinet, na slušaoce i poštovane kolege — i na jednom — ni kriv ni dužan — evo te u ovoj luknji — da tu dan na dan gledaš glupake i slušaš njihove ništave razgovore... Ja hoću da živim, ja volim uspjeh, volim slavu, bučnost, a ovdje sam kao u progonstvu. Svaki ti se čas budi čežnja za prošlošću, mori te uspjeh drugih i strah pred smrću... Ne mogu! Ne dostaje mi sila! A osim toga — tu nemaju obzira prema mojoj starosti!

JELENA ANDREJEVNA: Pričekaj, strpi se: za pet-šest godina bit ću i ja stara.

(Ulazi Sonja.)

SONJA: Tatice! Pa ti si sâm zapovjedio da se pošalje po doktora Astrova, a evo, sada, kad je došao, ne ćeš da ga primiš. To nije delikatno. Samo uzalud uznemirujete čovjeka...

SEREBRJAKOV: Što će meni tvoj Astrov? On se toliko razumije u medicinu, koliko ja u astronomiju.

SONJA: Tä ne ćemo ovamo pozivati zbog tvoje podagre čitav medicinski fakultet.

SEREBRJAKOV: S tim smušenjakom ne ću opće ni da razgovaram.

SONJA: Kako te volja. (Sjedne.) Meni je svejedno.

SEREBRJAKOV: Koliko je sada sati?

JELENA ANDREJEVNA: Jedan sat.

SEREBRJAKOV: Ovdje je zagušljivo... Sonjo, daj mi kapljice sa stola!

SONJA: Odmah! (daje mu kapljice.)

SEREBRJAKOV (razdraženo). Ah, ne tê! Ništa vas čovjek ne može zamoliti!

SONJA: Molim te, ne budi hirovit! Možda se to kome i svidja, ali mene poštedi — budi tako milostiv! Ja toga ne volim. A osim toga ja nemam ni vremena: sutra moram rano ustati — sijeno kosimo.

(Ulazi Vojnicki u kućnoj haljini i sa svijećom.)

VOJNICKI: Vani se sprema oluja! (Sijeva.) Oho! Hélène i Sonja, ajte na počinak! Ja ću vas zamijeniti.

SEREBRJAKOV (prestrašeno): Ne, ne! Ne ostavljajte me s njim? Ne ću! Zatući će me svojim vječitim govorenjem!

VOJNICKI: Tä, zaboga, valja i njima dati odmor! Već drugu noć ne spavaju.

SEREBRJAKOV: Pa, dobro, neka idu, ali odlazi i ti. Hvala ti. Molim te! U ime našega nekadašnjega prijateljstva, usliši me. Razgovorit ćemo se drugi put.

VOJNICKI (podrugljivo se smješkajući): Našega nekadašnjega prijateljstva... Nekadašnjega...

SONJA: Zašuti, ujače Vanjo.

SEREBRJAKOV (ženi): Draga moja, ne ostavljaj me na samu s njim! Ubit će me svojim govorenjem.

VOJNICKI: Pa to već postaje, bogami, smiješno.

(Ulazi Marina sa svijećom.)

SONJA: I ti bi već trebala da legneš, dadiljo. Kasno je već.

*

MARINA: Samovar je još na stolu, pa kako da legnem kraj neubrana stola.

SEREBRJAKOV: Nitko ne spava, svi se kine i muče, samo ja blaženstvujem.

MARINA (pristupa k Serebrjakovu, nježno): Što je, batjuško? Bòli? I meni u pô noge neki djavo vrta, pa vrta (popravlja mu plaid). To je vaša stara boljetica. Blagopokojna Vjera Petrovna, Sonječkina majka, nije katkad čitave noći spavala, nego se samo mrcvarila... Ona je vas vrlo voljela... (Stanka.) Stari su ljudi kao i djeca — htjeli bi da ih tkogod požali, a komu je starih ljudi žao... (Ljubi Serebrjakova u rame.) Hajde, batjuško, u postelju... Hodi, dušo!... Dat ću ti lipova čaja, ugrijat ću ti noge... Bogu ću se za tebe pomoliti...

SEREBRJAKOV (ganuto): Hajdemo, Marino.

MARINA: I meni samoj nešto u nogama cijepa, pa cijepa, (vodi ga zajedno sa Sonjom). Vjera se Petrovna katkada sve savijala od muke i plača. Ti si, Sonjuško, bila tada još malena i ludo dijete. Hajde, batjuško, hajde... (Serebrjakov, Sonja i Marina odlaze).

JELENA ANDREJEVNA: Izmučio me do zla boga. Jedva se držim na nogama.

VOJNICKI: On je vas izmučio, a ja samoga sebe. Već treću noć ne spavam.

JELENA ANDREJEVNA: Nema dobra u ovoj kući. Vaša mati mrzi sve osim svojih brošura i profesora; profesor je razdražljiv, meni ne vjeruje, a vas se boji. Sonja se ljuti na oca, ljuti se na mene i, evo, već dvije nedelje ne govori sa mnom. Vi pak mrzite mi muža i javno prezirete svoju mater. Već sam i sama dotle razdražena, da sam već danas dvadeset puta udarila u plač... Nema, ne, dobra u ovoj kući.

VOJNICKI: Manimo se filozofije!

JELENA ANDREJEVNA: Vi ste, Ivane Petroviću, obrazovan i uman čovjek, pa mislim, da biste vi morali shvatiti, da svijet ne će propasti ni od razbojnika ni od požara, nego od mržnje i neprijateljstva, i od svih tih tričavih zadirkivanja... I Vaša bi dužnost bila da sve mirite i primirujete, a ne da i vi mrzovoljasto mumljate.

VOJNICKI: Najprije vi pomirite mene sa samim sobom! Draga moja... (Hvata je za ruku.)

JELENA ANDREJEVNA: Pustite! (Oduzimlje ruku.) Odlazite!

VOJNICKI: Za časak će da padne kiša i sve će se u prirodi osvježiti i odahnuti. Samo mene ne će oluja osvježiti. Dan me i noć poput more muči misao, da je moj život bespovratno izgubljen. Prošlosti nemam, jer je utrošena u glupe trice, a sadašnjost je užasna i besmislena. Eto vam moga života i moje ljubavi! Kuda da ih djenem, što ću s njima da učinim? Čuvstva moja uludo ginu poput sunčanih zraka, koje su dospjele u mračnu jamu. I ja tako ginem.

JELENA ANDREJEVNA: Kad mi tako govorite o svojoj ljubavi ja nekako otupljujem i ne znam, što da vam rečem. Oprostite, ali ja vam ne mogu ništa kazati. (Hoće da ode.) Laku noć.

VOJNICKI (zagradjujući joj put): Pa da znadete, kako me muči pomisao, da pored mene u ovoj istoj kući gine i još jedan život — Vaš! Što vi čekate? Kakva vas to prokleta filozofija sprječava? Tä, razumijte to, shvatite već jednom...

JELENA ANDREJEVNA (zapiljivši se u nj očima): Ivane Petroviću, vi ste pijani!

VOJNICKI: Možda, može biti...

JELENA ANDREJEVNA: Gdje je doktor?

VOJNICKI: Tamo je... Prenočit će kod mene. Može biti, može biti... Sve je moguće!

JELENA ANDREJEVNA: I danas ste pili? Čemu to?

VOJNICKI: Pa i to je nekakav način života... Ne smetajte me, Hélène!

JELENA ANDREJEVNA: Prije vi niste nikada pili, a ni govorili niste tako mnogo... Idite spavati! Dosadjujete.

VOJNICKI (hvatajući je strastveno za ruku): Draga... divna moja!

JELENA ANDREJEVNA (s neugodom): Pustite me. Tä to je već i gadno. (Odlazi.)

VOJNICKI (sâm): Otišla je... (Stanka.) Prije deset godina susretao sam se s njom kod pokojne sestre. Bilo joj je tada 17, a meni 37 godina. Zašto je onda nisam zavolio i zaprosio? To je bilo tako lako! I sada bi bila moja žena... Da... Sada bi nas oboje probudila oluja: ona bi se gromova prestrašila, a ja bi je držao u svome zagrljaju i šaptao: »ne boj se, ja sam tu«. O, divne misli, kako bi to bilo lijepo... ja se eto i smijem... Ah, Bože, misli mi se pomele u glavi... Zašto sam star? Zašto me ona ne razumije? Njezina retorika, njezin mlitavi moral, besmislene, mlohave misli

o propasti svijeta — sve mi je to neizrecivo mrsko. (Stanka.) O, kako sam prevaren! Obožavao sam toga profesora, toga kukavnog reumatika, radio sam za njega kao vol! Ja i Sonja ižmikavali smo iz ovoga imanja posljednje sokove; trgovali smo kao pretrglije i maslom, grahom, sirom, otkidali smo sami sebi od usta, samo da od groševa i kopjejaka sakupimo tisuće, pa da mu ih pošaljemo. Ponosio sam se njime i njegovom učenošću; živio sam i disao samo s njime i za nj. Sve, što bi napisao ili izrekao, činilo mi se genijalnim... Bože moj, a sada? Evo ga umirovljena, i odmah se jasno razabire čitav rezultat njegova života: nijedna ga stranica njegovih radova ne će preživjeti: sasvim je nepoznat, upravo nitko i ništa! Mjehurić sapunice! A ja sam prevaren... vidim... glupo prevaren.

(Ulazi Astrov u kaputiću bez prsluka i bez ovratnika; nakresan je; za njim ulazi Teljegin s gitarom.)

ASTROV: Igraj!

TELJEGIN: Ne, ne — svi spavaju!

ASTROV: Igraj!

(Teljegin tiho poigrava.)

ASTROV (Vojnickomu): Ti ovdje sam? Bez dama? (Podbočivši se tiho pjevucka):

»Pleši kućo, pleši peći,
Gazda ne zna, gdje će leći...« A mene probudila oluja. Valjana kiša. Koliko bi sada moglo da bude sati?

VOJNICKI: Djavo bi to znao!

ASTROV: Ja kao da sam počuo glas Jelene Andrejevne.

VOJNICKI: Ovaj je čas bila ovdje.

ASTROV: Raskošna žena. (Promatra čaše na stolu.) Ljekarije. Kakvih sve tu ima recepata! I harkovskih i moskovskih i tulskih... Svim je već gradovima dodijao svojom podragom. Da li je uistinu bolestan ili se samo prenemaže?

VOJNICKI: Što si se ti danas tako smrknuo? Zar ti je profesora žao, što li?

VOJNICKI: Pusti me!

ASTROV: Ili si možda u profesorovicu zaljubljen?

VOJNICKI: Ona mi je prijateljica.

ASTROV: Već?

VOJNICKI: Što znači to »već?«

ASTROV: Žena može biti prijateljicom muškarca samo ovim redom: najprije mu je znanica, zatim ljubavnica, a istom na koncu — prijateljica.

VOJNICKI: Filistarska filozofija!

ASTROV: Kako? Da... Valja priznati, — postao sam filistrom. Eto, vidiš, i pijan sam. Obično se tako opijam samo jednom na mjesec. I kad se tako okitim, onda sam do krajnosti bezobrazan i drzak. Onda mi je sve svejedno. Laćam se najtežih operacija i obavljam ih vanredno; stvaram najšire planove za budućnost. I pri tom se ni sâm sebi ne činim ni najmanjim čudakom, nego vjerujem, da donosim čovječanstvu golemu korist... upravo golemu! A u to ja doba imam svoj naročiti filozofski sistem, pa mi se onda svi vi, braćo moja, prikazujete takvim sićanim bubicama... pravim mikrobima. (Teljeginu.) Oglodanče, igraj!

TELJEGIN: Dragi moj, od duše bi ti rado igrao, ali razumij — u kući sve spava!

ASTROV: Igraj!

(Teljegin tiho poigrava.)

ASTROV: Valjalo bi malo gucnuti. Ajdmo, tamo je, čini mi se, kod nas ostalo još malo konjaka. A kad svane odvest ćemo se k meni. Vrijedi? (Opazivši Sonju na ulazu.) Oprostite, ja sam bez ovratnika. (Brzo odlazi, a Teljegin za njim.)

SONJA: I opet si se, ujače Vanjo, s doktorom napio. Baš ste se našli — sokolovi! No, doktor je oduvijek takav, ali ti? Tvojim godinama to nikako ne pristaje.

VOJNICKI: Godine tu nemaju nikakva posla. Kad nema pravoga života, onda se živi fantazmagorijama. A i to je bolje, nego ništa.

SONJA: Naše je sve sijeno pokošeno, a kiše lijevaju dan na dan. Sve gnjije, a ti se zanosiš fantazmagorijama. Sasvim si zapustio gospodarstvo. Ja sama radim, pa su me sile posve izdale... (Prestrašeno.) Ujače, tebi su na očima suze!

VOJNICKI: Kakve suze? Nema ništa... budalaština... Pogledala si me ovaj čas kao pokojna ti mati. Mila moja... (Pohlepno joj ljubi ruke i lice.) Sestrice moja... mila moja sestrice... gdje je sada? Ah, da znade! Da znade!

SONJA: Što, ujače? Što da zna?

VOJNICKI: Teško je... mrsko... Ništa... Poslije... Ništa... Ja idem. (Odlazi.)

SONJA (kuca na vrata): **Odmah, odmah!** (nedugo iza toga ulazi s obučenim prslukom i ovratnikom.) **Što zapovijedate?**

SONJA: Pijte sami, ako vam se ne gadi, ali vas molim, ne dajte ujaku. Njemu škodi.

ASTROV: Dobro. Ne ćemo više piti. (Stanka.) Ja odmah polazim kući. Riješeno i potpisano. Dok spreme konje, već će i svanuti.

SONJA: Kiša pada. Pričekajte, dok se razdani.

ASTROV: Oluja će nas mimoići: samo nas je jednim krajem zadjela. Ja idem. I molim vas, da me više ne zovete k svom ocu. Ja mu govorim — podagra, a on meni — reumatizam. Ja ga molim da leži, a on sjedi. Danas uopće nije htio sa mnom ni govoriti.

SONJA: Razmažen je. (Traži po sobnom buffetu.) Hoćete li štogod zagristi?

ASTROV: Molim, rado.

SONJA: Volim katkad i ja noću malo zagristi. Čini se, da će se nešto i u ovom buffetu naći. Vele, da je u životu imao mnogo uspjeha kod žena, pa su ga žene i razmazile. Evo, uzmite sira! (Obojica stoje uz buffet i jedu.)

ASTROV: Ja danas nisam ništa jeo, samo pijem. U vašega je oca čudan karakter (vadi iz buffeta bocu.) Smijem li? (ispija čašicu.) Nema nikoga, pa vam mogu otvoreno govoriti. Znate li — meni se čini, da ne bi mogao u vašoj kući proživjeti ni mjesec dana: ugušio bi se u tom uzduhu... Otac vam je sav zaokupljen svojom podagrom i knjigama, ujak Vanja svojom boležljivom melankolijom, vaša baka, pa napokon vaša maćeha...

SONJA: Zašto maćeha?

ASTROV: U čovjeku treba da je sve lijepo i pristalo: i lice i odjeća i duša i misli. Istina, ona je lijepa, ali ona samo jede, spava, šeće, sve nas očarava svojom ljepotom — i ništa više. Ne poznaje nikakvih dužnosti, drugi rade za nju... Zar ne? A besposlen život ne može biti čist. (Stanka.) Uostalom, možda i prestrogo sudim. Mene nije život zadovoljio kao ni vašega ujaka Vanju, pa obojica postajemo ujedljivcima.

SONJA: Zar vi niste zadovoljni sa životom?

ASTROV: Život ja — općenito govoreći — i ljubim, ali naš život, malogradski, ruski, filistarski život ne mogu da trpim i prezirem ga svim silama svoje duše. A što se tiče moga vlastitog ličnog života, to u njemu, boga mi, ne nalazim odlučno ništa lijepa. Znadete li, kad čovjek ide tamnom noći po šumi, pa u to vrijeme u daljini ugleda svijetlo, onda ne osjeća ni umornost ni tame, pa ni bodljikavih grančica, koje ga udaraju po licu... Ja radim — vi to znate — kao nitko u okrugu, sudbina me bije bez oduška, katkada nepodnosivo stradam, ali u daljini preda mnom nema ni plamečka. Za sebe lično ja ne očekujem više ništa. Ni ljudi ne volim... Davno već ne ljubim nikoga.

SONJA: Nikoga?

ASTROV: Nikoga. Neku nježnost osjećam još jedino prema vašoj dadilji. Davna spominjanja. Seljaci su odveć jednolični, nerazvijeni, žive u nečistoći, a s inteligencijom se ne možeš nikako da složiš. Umara me. Svi ti naši dobri znanci plitko misle, plitko osjećaju i ne vide dalje od svoga nosa — kratko i jezgrovito: glupaci. A oni, koji su nešto pametniji i vidjeniji, oni su histerični i zagrezli u analiziranje i refleksije... Ovi jadikuju, uzajamno se mrze i omražuju, očajno kleveću i prikučuju ti se na samu, promatraju te potajice i zaključuju: »O, to je psihopat!« ili »To je frazer!« A kad ne znadu, kakvu bi ti krpicu prilijepili na čelu, onda govore: »To je neobičan čovjek, čudak!« Voliš li šumu — to im je strano; ne jedeš li mesa — to im je takodjer strano. Neposrednog, čistog, slobodnog odnošenja k prirodi i k ljudima — toga više nema... Nema, pa nema! (Hoće da pije.)

SONJA (ne daje mu piti): Ne, molim vas, zaklinjem vas, ne pijte više!

ASTROV: Zašto?

SONJA: To vam nikako ne priliči! Vi ste otmjen čovjek, imadete tako nježan glas... Što više, vi ste i lijepi kao nijedan od svih mojih znanaca. Zašto hoćete da budete slični običnim ljudima, pijanicama i kartašima? O, ne činite toga, ja vas molim! Vazda govorite, da ljudi ništa ne stvaraju, nego samo razaraju ono, što im je odozgo dano. Pa zašto onda, zašto razarate samoga sebe? Nemojte, kanite se toga, ja vas molim, ja vas zaklinjem.

ASTROV (pruža joj ruku): Više ne ću piti.

SONJA: Dajte mi poštenu riječ?

ASTROV: Poštenu riječ.

SONJA (čvrsto mu stisne ruku): Hvala vam!

ASTROV: Basta! Ja sam se otrijeznio. Gledajte, ja sam sasvim trijezan i ostat ću takvim do konca svojih dana. (Gleda na sat.) Dakle, nastavimo. Velim: moje je vrijeme već prošlo, već je

prekasno... Postarao sam se, izradio sam se, sva su mi ćutila otupjela, pa mislim, da se ne bih mogao više privezati ni uz koga. Ja nikoga ne ljubim i... ne ću više nikad nikoga ljubiti. Što me još može zanijeti, to je ljepota. Prema njoj ne mogu nikada postati ravnodušan. Čini mi se, da bi mi, evo, Jelena Andrejevna, kad bi joj se to prohtjelo, mogla zavrtjeti mozgom u jedan jedincati dan... Ali to nije ljubav, nije privrženost... (Zastire rukom oči i trgne se.)

SONJA: Što je vama?

ASTROV: Tako... Za vrijeme korizme umro mi je jedan bolesnik pod kloroformom.

SONJA: Vrijeme je, da već jednom na to zaboravite. (Stanka.) Recite mi, Mihajle Ljvoviću... Kad bi ja imala prijateljicu ili mladju sestru, pa da saznate, da vas ona, no — recimo — da vas ona ljubi, kako bi se vi prema tome ponijeli?

ASTROV (slegnuvši ramenima): Ne znam. Po svoj prilici, nikako. Ja bi joj dao razumjeti, da je ne mogu ljubiti... Ali sada ja imadem drugih briga. No bilo tako ili drugačije, vrijeme mi je da podjem, kad sam već odlučio da idem. Zbogom, draga moja prijateljice, valja se oprostiti, jer inače ne ćemo do dana dovršiti. (Stisne joj ruku.) Proći ću gostinskom sobom, ako dopustite, jer se bojim, da bi me vaš otac mogao zaustaviti. (Odlazi.)

SONJA (sama): Nije mi ništa rekao... Njegova duša i srce još su mi uvijek sakriveni, pa zašto se osjećam tako sretnom? (Smije se od sreće). Rekla sam mu: vi ste otmjen i plemenit čovjek, i glas vam je tako nježan... Zar je to možda bilo neumjesno? Glas mu podrhtava, miluje... evo ga, nā, još osjećam u uzduhu. A kad sam mu govorila o mladjoj sestri, nije me shvatio... (Zalomivši rukama.) O, kako je to strašno, što nisam lijepa! Kako užasno! A ja znam, da sam ružna, znam ja to, znam... Prošle nedjelje, kad su ljudi izlazili iz crkve, čula sam, gdje su govorili o meni, pa je jedna žena rekla: »Ona je dobra i velikodušna, ali šteta, što je tako nelijepa«... Nelijepa...

(Ulazi Jelena Andrejevna.)

JELENA ANDREJEVNA (otvara prozore): Prošla je oluja. Kako je uzduh čist! (Stanka.) Gdje je doktor?

SONJA: Otišao je. (Stanka.)

JELENA ANDREJEVNA: Sofi!

SONJA: Što?

JELENA ANDREJEVNA: Dokle ćete se vi na mene naduvavati. Mi jedna drugoj nismo ništa zla učinile. Čemu da si budemo neprijateljice? Dosta je već toga...

SONJA: I ja sam htjela... (Grli je.) Dosta je bilo srdžbe.

JELENA ANDREJEVNA: Pa nego. (Obje su uzrujane).

SONJA: Je li tata legao?

JELENA ANDREJEVNA: Nije! Sjedi u gostinskoj... Nismo govorile jedna s drugom po čitave tjedne, a bog znade zašto... (Opazivši, da je buffet otvoren.) Što je to?

SONJA: Mihajl Ljvović je večerao.

JELENA ANDREJEVNA: I vina je ovdje... Dajte da pijemo bratimstvo.

SONJA: Pijmo!

JELENA ANDREJEVNA: Iz jedne čaše... (Natače.) Tako je bolje. No, dakle — ti?

SONJA: Ti. (Piju i ljube se.) Ja sam se već odavna htjela pomiriti, ali me je uvijek nekako sram bilo... (Plače.)

JELENA ANDREJEVNA: A zašto sada plačeš?

SONJA: Ni za što... samo tako...

JELENA ANDREJEVNA: No, dosta, dosta... (Plače.) Čudan si ti stvor... i sama sam zaplakala... (Stanka.) Ti si na mene bila srdita, što sam pošla zamuž za tvoga oca tobože proračunano. Ako vjeruješ zakletvama, onda ti se kunem, da sam pošla za njega samo iz ljubavi. Zaljubila sam se u njega kao u učenjaka i u poznatu ličnost. To nije bila prava ljubav, nego umjetna, ali se meni tada činilo, da je prava. A tome ja nisam kriva. A ti od samoga vjenčanja nisi prestajala da me koriš i kažnjavaš svojim pametnim i nepovjerljivim očima.

SONJA: No, sada je mir, konačni mir! Zaboravimo sve.

JELENA ANDREJEVNA: Ne smiješ biti takva: — tebi to ne pristaje. Valja svima vjerovati, jer se inače ne da živjeti. (Stanka.)

SONJA: Reci mi po duši kao prijateljica... Jesi li sretna?

JELENA ANDREJEVNA: Nisam.

SONJA: Znala sam to. Još samo jedno pitanje. Reci mi otvoreno, — bi li htjela, da imadeš mladjega muža?

JELENA ANDREJEVNA: Kakva si ti još djevojčica. Dabome, da bih htjela. (Smije se.) No, zapitaj još štogod, zapitaj...

SONJA: Svidja li ti se doktor?

JELENA ANDREJEVNA: Dabome, i te kako.

SONJA (smije se): Ja imadem glupo lice... zar ne? On je malo prije otišao, ali ja još uvijek čujem njegov glas i njegove korake, pa pogledam li i na tamni prozor — i tamo mi se pojavi njegovo lice. Daj mi da ti sve izgovorim... Ali ja ne mogu tako glasno govoriti, stidim se. Hajdemo u moju sobu, tamo ćemo se porazgovoriti. Ja ti se pričinjam glupom... Zar ne? Priznaj... Reci mi štogod o njemu...

JELENA ANDREJEVNA: Što da ti reknem?

SONJA: On je uman čovjek... Sve razumije i sve znade... Znade liječiti ljude i saditi šume...

JELENA ANDREJEVNA: Ne radi se tu o šumi ni o medicini. Razumij ti, draga moja, on je talenat! A znaš li ti, što to znači — talenat? Smjelost, slobodna glava, široki zamah... Posadi drvce i već zamišlja, što će biti od njega za tisuću godina... Već mu se prividja sreća čovječanstva. Takvi su ljudi rijetki, i njih valja ljubiti... Istina, on pije, biva katkad i surov, ali što je to? Talentiran čovjek u Rusiji ne može ostati čist. Promisli i sama, kakav je život toga doktora! Po putevima neprohodno blato, zima, snježne vijavice, silne daljine, narod grub, divlji, svuda bijeda, bolesti. Kraj takvih se prilika onome, tko radi i bori se iz dana u dan, teško očuvati do četrdesete godine čistim i trijeznim... (Ljubi je.) Ja ti želim od sve duše, ti si vrijedna sreće... (Ustaje.) A ja sam suvišna, nevažna pojava... I u glazbi, i u muževljevoj kući, u svim romanima — ukratko svuda i svagda sam bila epizodnom pojavom. Pravo govoreći, Sonjo, ako se dobro promisli, ja sam vrlo, vrlo nesrećna! (Hoda u uzbudjenju po sceni.) Za mene nema sreće na tom svijetu. Nema! Što se ti smiješ?

SONJA (smije se, zastrijevši si lice): Ja sam tako sretna... sretna!

JELENA ANDREJEVNA: Meni se tako hoće igrati... Svirala bi sada makar što.

SONJA: Sviraj. (Grli je.) Ja ne mogu spavati. Sviraj.

JELENA ANDREJEVNA: Odmah. Tvoj otac ne spava. Kad je bolestan, onda ga uzrujava glazba. Idi, pitaj ga. Nema li on ništa protiv toga, zasvirat ću. Ajde.

SONJA: Odmah. (Odlazi.)

(U vrtu se oglašuje klopocem stražar.)

JELENA ANDREJEVNA: Davno već nisam igrala. Igrat ću i plakati. Plakati kao ludo dijete. (Prema prozoru.) Je l' ti to klopataš, Jefime?

STRAŽAREV GLAS: Ja sam!

JELENA ANDREJEVNA: Ne klopataj, gospodin je bolestan.

STRAŽAREV GLAS: Odmah ću otići! (Fićukom pse zazivlje.) Nā! Crnko! Mali! Crnko! (Stanka.)

SONJA (povrativši se): Ne! To ne ide!

(Zastor.)

TREĆI ČIN.

Gostinska soba u Serebrjakovljevoj kući. Troja vrata: nadesno, nalijevo i u sredini. Dan je.

Vojnicki i Sonja sjede, dok se Jelena Andrejevna gore dolje zamišljeno šeće.

VOJNICKI: Veleučeni je gospodin profesor izvolio izraziti želju, da se danas svi oko jednoga sata sakupimo u gostinskoj sobi. (Gleda na sat.) Za četvrt sata bit će jedan. Imade da nešto narodu objavi.

JELENA ANDREJEVNA: Jamačno neki posao.

VOJNICKI: Ne zna on nikakvih posala. Drlja svoje gluposti, mrmlja i ljubomorom se trapi, i to je sve.

SONJA (s prikorom): Ujače!

VOJNICKI: No, no, oprosti. (Pokazuje na Jelenu Andrejevnu.) Eto, gledajte i divite se: kad hoda sve se tetura od same lijenosti. Vrlo lijepo! Divno!

JELENA ANDREJEVNA: A vi opet mrmljate, pa mrmljate cijeli dan. Kako da vam to ne dozlogrdi! (Ojadjeno.) Ja umirem od dosade, ne znam, što bih počela.

SONJA (slijegajući ramenima): Kao da u kući nema posla... Samo da ti se hoće raditi.

JELENA ANDREJEVNA: Na primjer?

SONJA: Primi se gospodarstva, poučavaj nepismene, njeguj bolesnike. Zar je to malen posao? Eto, dok tebe i oca nije bilo ovdje, išli smo ja i ujak Vanja na sajmove, pa smo trgovali brašnom.

JELENA ANDREJEVNA: U to se ja ne razumijem. A osim toga, to je nezanimiv posao. Što se pak tiče poučavanja i liječenja seljaka, to je stvar, koja se čita samo u idejnim romanima, pa otkuda da ja dolazim do toga, da ih liječim i poučavam?

SONJA: A, evo, vidiš, ja ne shvaćam, kako da ti na to ne dodješ, da ih poučavaš. Potrpi malo, pa ćeš se ubrzo priučiti. (Grli je.) Ne jadikuj, draga moja. (Smijući se.) Tebi je dosadno, ne možeš da si nadješ nigdje mjesta, a dosada i nerad — to su zarazne bolesti. Gle: ni ujak Vanja ništa ne radi, nego samo za tobom ide kao sjena, a ja sam ostavila svoj posao i dotrčala k tebi, da se s tobom razgovorim. I ja sam se ulijenila, i nisam ni za što! Doktor Mihajl Ljvović dohadjao je prije k nama vrlo rijetko, jedamput na mjesec; upravo ga je teško bilo namoliti, a sada se dovozi ovamo dnevice, zapustio je i svoje šume i medicinu. Ti si, čini se, prava čarobnica.

VOJNICKI: Pa što vas muči? (Živo.) Nu, draga moja, čarobnice moja, budite zaboga razboriti! U vašim žilama teče rusalkina krv, krv vodene vile, pa budite i vi vilom rusalkom! Dajte svome srcu oduška, makar jedamput u životu, zaljubite se što prije i preko ušiju u kakvog vodenjaka — pa sobom strmoglavce pljusnite u vodu, da se veleučeni gospodin profesor i svi mi od čuda zabezeknemo!

JELENA ANDREJEVNA (srdito): Pustite me s mirom! Kako je to okrutno! (Hoće da ode.)

VOJNICKI (ne pušta je): No, no, radosti moja, oprostite mi. Molim Vas za oproštenje! (Ljubi joj ruku.) Sada je opet mir!

JELENA ANDREJEVNA: Priznajte, ali i andjele bi već ostavila strpljivost.

VOJNICKI: U znak mira i sloge donijet ću odmah kitu ružica; još sam je jutros spremio. Jesenje ruže — divne, sjetne ruže... (Odlazi.)

SONJA: Jesenje ruže, — divne, sjetne ruže... (Obje gledaju na prozor.)

JELENA ANDREJEVNA: Evo već i septembra. Nekako ćemo već i ovdje provesti zimu. (Stanka.) Gdje je doktor?

SONJA: U sobi kod ujaka Vanje. Nešto piše. Drago mi je, što je ujak otišao, moram s tobom nešto govoriti.

JELENA ANDREJEVNA: O čemu?

SONJA: O čemu? (Naslanja joj glavu na grudi.)

JELENA ANDREJEVNA: Nu, dobro, dobro. (Prigladjuje joj kosu.) Dosta je toga.

SONJA: Ja sam ružna.

JELENA ANDREJEVNA: Ti imaš prekrasnu kosu.

SONJA: Ne, ne! (Ogledava se za ogledalom.) Ne, kada žena nije lijepa, onda joj se kaže: »imate prekrasne oči, imate prekrasnu kosu...« Ja ga ljubim već šestu godinu, ljubim ga više, nego svoju mater; svaki ga čas čujem, osjećam stisak njegove ruke, pogledavam na vrata, čekam ga, i vazda mi se čini, da će ovaj čas unići. I sama vidiš, da i k tebi dolazim samo zato, da se o njemu porazgovorim. Sada dolazi ovamo k nama svaki dan, ali mene ni ne gleda, niti me zamjećuje... A to me tako boli! Ni nade nemam nikakve na bolje, baš nikakve! (Očajno.) O, Bože, podaj mi snage... Čitavu sam noć probdila u molitvi... Često pristupam k njemu, sama započinjem s njime razgovor i gledam mu u oči... Izgubila sam svaki ponos i sposobnost da se svladavam... Tako se nisam mogla ni jučer suzdržati, pa sam priznala ujaku Vanji, da ljubim... Pa i sva služinčad već znade, da ga ljubim. Svi znadu.

JELENA ANDREJEVNA: A on?

SONJA: Ne. On me ni ne opaža.

JELENA ANDREJEVNA (razmišljavajući): Čudan je on čovjek... Znadeš li što? Dozvoli, da se ja s njim o tom porazgovorim... Bit ću oprezna... samo ću mu natuknuti. (Stanka.) Dabome... pa dokle da ostaješ u takvoj neizvjesnosti... Dozvoli mi! (Sonja u znak odobravanja kima glavom.)

JELENA ANDREJEVNA: Izvrsno. Ljubi li ili ne ljubi — to nije teško doznati. A ti se, srdašce, ne plaši i ne uznemiruj, ja ću oprezno ispitati, da ni ne zamjeti. Valja nam doznati samo: da ili ne? (Stanka.) Ako ne ljubi, onda nas neka više ne posjećuje. Zar ne?

(Sonja u znak odobravanja kima glavom.)

JELENA ANDREJEVNA: Čovjeku je lakše, kad ga ne vidi. I ne odgadjajmo toga na dugo, nego ga odmah ispitajmo. Spremao se, da mi pokaže neke crteže... Idi mu reci, da želim s njime govoriti.

SONJA (u silnom uzbudjenju): Ali ti ćeš mi reći svu istinu?

JELENA ANDREJEVNA: Pa naravski. Ja mislim, da istina, pa ma kakva ona bila — još uvijek nije tako strašna kao neizvjesnost. Pouzdaj se u mene, golubice.

SONJA: Da, da... Reći ću mu, da ti želiš vidjeti njegove crteže. (Polazi, a onda se zaustavlja pred vratima.) Ne! Ipak je neizvjesnost bolja... Ostaje ipak neka nada...

JELENA ANDREJEVNA: Što veliš?

SONJA: Ništa. (Odlazi.)

JELENA ANDREJEVNA (sama): Nema ništa gore, nego znati tudju tajnu, a ne moći joj pomoći. (Razmišljavajući.) On je ne ljubi, — to je jasno, ali čemu da je ne uzme za ženu? Ona nije lijepa, ali za jednoga seoskoga liječnika njegovih godina, bila bi izvrsna žena. Pametna je, nadà sve dobra i čista... Ali, ne! Ne radi se sada o tom... (Stanka.) Ja shvaćam tu bijednu djevojku. Usred takve očajne dosade, gdje umjesto ljudi posvuda tumaraju samo sive mrlje, gdje se čuju samo trivijalnosti, gdje se vodi račun samo o jelu, pilu i spavanju — od vremena se do vremena pojavlja on, koji nije nikome od svih njih sličan, lijep, zanimljiv i privlačiv kao sjajni mjesec usred noćne tame... Podati se čarima takva čovjeka, zaboraviti se... Čini se, da sam se i ja malo u nj zagledala... Da, bez njega mi je nesnosno, i evo, čim pomislim na nj, zatitra mi slatki smiješak na ustima... Taj ujak Vanja veli, da u mojim žilama teče rusalkina krv, krv vodene vile... »Dajte svom srcu oduška makar jedamput u životu«... Pa što? Možda bi to zbilja dobro bilo... Oh, da mi je poput slobodne ptice odletjeti od svih vas, od vaših pospanih lica, od vaših razgovora, i zaboraviti, da svi vi i postojite na svijetu. Ali ja sam kukavica, plašljiva... Savjest će me do smrti moriti... Eto, on nas posjećuje svaki dan, i ja naslućujem, zašto ovamo dolazi, ćutim se pače već krivom i spremna sam da pred Sonjom padnem na koljena, pa je zamolim za oproštenje i zaplačem...

ASTROV (ulazi s kartogramom.) Dobar dan! (Stisne joj ruku.) Htjeli ste vidjeti moje risarije?

JELENA ANDREJEVNA: Jučer ste mi obećali, da ćete mi pokazati svoje radove... Jeste li slobodni?

ASTROV: O, dakako. (Rasprostire na igraćem stolu kartogram i pričvršćuje ga čavlićima.) Gdje ste se vi rodili?

JELENA ANDREJEVNA (pomažući mu): U Petrogradu.

ASTROV: A kakve ste škole polazili?

JELENA ANDREJEVNA: Konzervatorij.

ASTROV: Onda će vas to jedva zanimati.

JELENA ANDREJEVNA: Zašto? Istina, ja sela ne poznajem, ali sam o njemu mnogo čitala.

ASTROV: Ovdje u kući imadem svoj vlastiti stol... U sobi Ivana Petrovića. Kad se potpuno umorim i od rada sasvim otupim, onda sve od sebe bacam i bježim ovamo, pa se ovim stvarčicama zabavim sat-dva... Ivan Petrović i Sofija Aleksandrovna čvrkaju

po svojim računskim brojčanicama, a ja sjedim kraj njih za svojim stolom i mažem po platnu... I pri tom se osjećam tako voljko i smireno, a cvrčak cvrči... Ali taj si užitak dozvoljavam dosta rijetko, jedamput na mjesec... (Pokazujući na kartogram.) Sada gledajte ovamo. Slika našega kraja, kakav je bio prije pedeset godina. Tamnozelena i svjetlozelena boja označuje šumu; polovica je cijele površine zaraštena šumom. Gdje je zelenilo prekriveno crvenom mrežicom, tamo je bilo sobova i srna... Ja tu prikazujem i floru i faunu. Na tom su jezeru živjeli labudi, guske, patke i — kako pripovijedaju stari ljudi — bilo je tu sijaset ptica, koje su se nadvijale u jatima poput oblakâ. Osim sela i zaselaka vidite amo i tamo prorazbacana naselja, naseobine starovjeraca, pa onda vodene mlinove... Rogatoga je blaga i konja bilo vrlo mnogo. Vidi se to po modroj boji. Tako se primjerice po ovom dijelu našega kraja razlila modra boja gusto: bili su tu čitavi čopori konja, na svaku bi kuću otpadala po tri konja. (Stanka.) A sada pogledajte niže. Ovako je bilo prije dvadeset godina. Tu je zašumljena tek trećina čitave površine. Srna više nema, ali imade još sobova. Zelena i modra boja već je bljedja. I tako dalje i tako dalje. Prelazimo sada k trećem dijelu! To je savremena slika našega kraja. Zelene boje još imade tu i tamo, ali ona više ne čini cjelovitu, neprekinutu površinu, nego skup mrljâ: nestalo je i sobova i labudova i tetrijeba. Prijašnjim zaselcima, naseobinama i mlinovima nema više ni traga. Općenito uzevši, nadaje nam se slika postepenoga i nesumnjivoga izrodjivanja, degeneracije, koja će, čini se, za kojih 10—15 godina postati potpunom. Vi ćete reći, da su tu posrijedi utjecaji kulture i da je sasvim prirodno stari život morao ustupiti mjesto novome. Da, ja bih to shvaćao, da su se na mjestima, gdje su bile te istrijebljene šume, posagradile široke ceste, željeznice, te da su tu podignuti zavodi, tvornice, škole, — pa da je narod postao zdraviji, bogatiji i prosvjetljeniji. Ali o svemu tome nema ni govora! U okrugu su još uvijek jednake močvare, isti komarci, besputica kao i prije, siromaštvo, tifus, difterija, požari... Tu mi imademo posla s izrodjivanjem, uvjetovanim nerazmjernom borbom za opstanak; to je izrodjivanje iz nehaja, neukosti i posvemašnjega nedostatka samosvijesti, gdje se ozebli, gladni i bolesni čovjek — samo da spasi ostatke svoga života i očuva od smrti svoju djecu, instinktivno i besvijesno laća svega, čim bi mogao utažiti sì glad i hlad, pa razara sve, ne misleći na sutrašnjicu... Razoreno je

sada gotovo sve, a sazdano na mjesto toga nije ništa. (Hladno.) Ali — ja vam na licu vidim, da vas to nimalo ne zanima.

JELENA ANDREJEVNA: Pa kad se ja u to tako malo razumijem...

ASTROV: Tu nema što da se razumije... Vas to naprosto ne zanima...

JELENA ANDREJEVNA: Da vam iskreno priznam, moje su misli uistinu drugim stvarima zaokupljene. Oprostite mi. Imam da obavim s vama jedno maleno preslušanje, pa sam u neprilici, jer ne znam, kako da počnem.

ASTROV: Preslušanje?

JELENA ANDREJEVNA: Da... preslušanje..., ali dosta nevine naravi... Sjednimo! (Sjedaju.) Radi se o jednoj mladoj osobi. Govorit ćemo kao pošteni ljudi, kao prijatelji, bez ceremonija. Mi ćemo se o tom porazgovoriti i onda zaboraviti sve, o čemu se govorilo. Hoćete?

ASTROV: Dobro.

JELENA ANDREJEVNA: Radi se o mojoj pastorci Sonji. Svidja li vam se ona?

ASTROV: Da, ja je poštujem.

JELENA ANDREJEVNA: A svidja li vam se kao žena?

ASTROV (oklijevajući): Ne svidja.

JELENA ANDREJEVNA: Još dvije-tri riječi, i svršeno. Nijeste li vi ništa zamjetili?

ASTROV: Ništa.

JELENA ANDREJEVNA (uzimlje ga za ruku): Vi je ne ljubite, to vam vidim na očima... Ali ona pati... Shvatite to... i nemojte više ovamo dolaziti.

ASTROV (ustane): Moje je doba već prošlo... A osim toga, ni vremena nemam... (Slegnuvši ramenima.) Pa kuda ću? (Zbunjen je.)

JELENA ANDREJEVNA: Uh, kako je to neugodan razgovor! Tako sam uzrujana kao da sam imala na ledjima tisuću pudi*)... No, hvala Bogu, gotovi smo. Zaboravimo sve, kao da uopće nije ništa bilo i... i otputujte odavle. Vi ste uman čovjek, pa ćete razumjeti... (Stanka.) Ah, sve mi je krv udarila u lice...

ASTROV: Da ste mi to rekli mjesec-dva ranije, možda bih se još i predomislio, ali sada... (Sliježući ramenima.) Ali ako

*) 1 pod = 16 kg.

ona pati, onda naravski... Samo jedno ne razumijem: Zašto ste baš vi morali obaviti to preslušanje? (Gleda joj u oči i prijeti prstom.) Vi ste — lukavi!

JELENA ANDREJEVNA: Što to znači?

ASTROV (smijući se): Lukavi! Uzmimo da Sonja uistinu trpi — ja to dopuštam — no čemu to vaše preslušanje? (Ne puštajući je da govori, živahno.) Dopustite, ne gledajte tako začudjeno; vi odlično znadete, zašto ja ovamo dolazim svaki dan... Zašto i radi koga dolazim, to vi odlično znadete. Mila moja grabežljivice, ne gledajte me tako, ja sam stari vrabac...

JELENA ANDREJEVNA (ne shvaćajući.) Grabežljivica? Ne razumijem.

ASTROV: Lijepi, dražesni stvor... Vama se hoće žrtava! Eto, ja već cijeli mjesec dana ništa ne radim, sve sam zanemario, i pohlepno samo za vama tragam, a vama je to tako strašno zabavno, užasno zabavno... Što ćemo? Ja sam pobijedjen, i vi ste to znali i bez preslušavanja. (Prekrstivši ruke i poniknuvši glavom.) Ja se pokoravam. Evo me, jedite!

JELENA ANDREJEVNA: Vi ste poludjeli!

ASTROV (smije se kroz zube): Vi ste sramežljivi...

JELENA ANDREJEVNA: O, ja sam bolja i viša, nego što vi mislite. Kunem vam se! (Hoće da ode.)

ASTROV (zagradjujući joj put): Ja danas odlazim, i ne ću vas više pohadjati, ali... (Uzimlje je za ruku, ogledajući se.) Gdje ćemo se vidjeti? Recite brzo: gdje? Mogao bi tko svaki čas ući, govorite brže. (Strastveno.) Kako je divna, čarobna... Samo jedan cjelov! Samo da tu mirisnu kosu...

JELENA ANDREJEVNA: Kunem vam se...

ASTROV (priječi joj govoriti): Čemu zaklinjanje? Nemojte se kleti... Na što uzaludne riječi...? O, kako ste krasni! — Ove ruke! (Ljubi joj ruke.)

JELENA ANDREJEVNA: No, dosta, dosta! Odlazite... (Povlači k sebi ruke natrag.) Vi ste se zaboravili.

ASTROV: Ah, recite, govorite već jednom, gdje ćemo se sutra sastati? (Hvata je oko pâsa.) Ti i sama vidiš, da je to neizbježno: mi se moramo sastati. (Ljubi je i u taj čas ulazi Vojnicki s kiticom ruža i zaustavlja se kraj vratiju.)

JELENA ANDREJEVNA (videći Vojnickoga): Poštedite me!... Pustite me... (Skloni glavu na Astrovljeve grudi.) Nemojte! (Hoće da ide.)

ASTROV (pridržavajući je rukom oko pojasa): Dodji sutra u šumarsku kućicu... oko dva sata... Hoćeš li? A? Ti ćeš doći!

JELENA ANDREJEVNA (opazivši Vojnickoga): Pustite me! (U silnoj zbunjenosti odilazi k prozoru.) To je užasno...

VOJNICKI (postavlja kiticu ruža na stol i uzbudjeno otire rupčićem lice i vrat.) Ništa... da... ništa... ništa!

ASTROV (hinjeno): Danas, mnogouvaženi Ivane Petroviću, vrijeme nije loše. Jutros je bilo tmurno kao da se na kišu spremalo, a sada gle, evo sunca. Po duši govoreći, jesen se prekrasno pokazala... a i zimski usjevi ne će biti loši... (Savija kartogram u oblik cijevi.) Nevolja je tek u tom: dani su postali kraći... (Odlazi.)

JELENA ANDREJEVNA (brzo pristupa k Vojnickomu): Vi ćete se postarati i upotrijebiti sve svoje sile, da ja i moj muž još danas odavle otputujemo!... Čujete li? Još danas!

VOJNICKI (otirući lice): Kako? No, da... Pa dobro!... Ja sam, Hélène, sve vidio... sve...

JELENA ANDREJEVNA (nervozno): Čujete li? Ja moram odavle otići još danas!

(Ulazi Serebrjakov, Sonja, Teljegin i Marina.)

TELJEGIN: Pa ni ja nisam, vaša presvijetlosti, sasvim zdrav. Evo već dva dana nešto kunjam... U glavi kao da nije nešto u redu...

SEREBRJAKOV: A gdje su drugi? Ne volim ja ove kuće: kao kakav labirint. Dvadeset i šest sobetina, svi ti se po njima raspasu, pa ne možeš nikoga da nadješ. (Zvoni.) Pozovite ovamo Mariju Vasiljevnu i Jelenu Andrejevnu!

JELENA ANDREJEVNA: Ja sam ovdje.

SEREBRJAKOV: Molim, gospodo, izvolite sjesti.

SONJA (pristupivši k Jeleni Andrejevnoj, nestrpljivo): Što je rekao?

JELENA ANDREJEVNA: Poslije.

SONJA: Ti drhćeš. Ti si uzrujana. (Ispitljivo joj se zagleda u lice.) Razumijem... Rekao je, da nas više ne će posjećivati... Je li? (Stanka.) Reci! Zar ne?

(Jelena Andrejevna potvrdjuje kimanjem glave.)

SEREBRJAKOV (Teljeginu): S bolešću bi se čovjek mogao još kako-tako i primiriti, ali ovaj način seoskoga života — to je nešto, čime se ne bi mogao nikada sprijateljiti. Osjećam se kao da sam se sa Zemlje sunovratio na kakav strani planet. Izvolite, gospodo, sjesti, molim vas. Sonjo! (Sonja ga ne čuje i stoji, tužno spustivši glavu.) Sonjo! (Stanka.) Ne čuje. (Marini.) Dadiljo, sjedni i ti. (Dadilja sjeda i plete čarape.) Molim, gospodo. Objesite — da tako kažem — svoje uši na klin pažljivosti. (Smije se.)

VOJNICKI (uzrujavajući se): Možda ja nisam potreban i mogu otići?

SEREBRJAKOV: Nipošto, ti ovdje i jesi najpotrebniji.

VOJNICKI: Čim vam dakle mogu poslužiti?

SEREBRJAKOV: V a m a...? Što se ti s r d i š? (Stanka.) Ako sam se ičim ogriješio o tebe, oprosti mi, molim te...

VOJNICKI: Ostavi se toga tona! Predjimo na stvar!... Što hoćeš?

(Ulazi Marija Vasiljevna.)

SEREBRJAKOV: Evo i maman. I tako ću da počnem, gospodo. (Stanka.) Pozvao sam vas, gospodo, da vam saopćim, da k nama dolazi revizor... Uostalom, šalu na stranu. Stvar je ozbiljna. Sazvao sam vas, gospodo, da vas zamolim za pomoć i savjet, i poznavajući vašu veliku ljubeznost, ja se nadam, da ću ih od vas i dobiti. Ja sam čovjek nauke i knjige i bio sam vazda nevježa u pitanjima praktična života. Ne mogu dakle biti ni živjeti bez uputa poznavača života, pa sam zato odlučio da zamolim tebe Ivane Petroviću, vas Ilja Iljiću, i vas, maman... Radi se o tom, da manet omnes una nox, to jest svi smo mi u vlasti božjoj. Ja sam star, bolestan, pa mislim, da je vrijeme da uredim svoje imućstvene poslove barem utoliko, ukoliko se one tiču moje porodice. Moj je život već dovršen, na sebe više ni ne mislim, ali ja imadem mladu ženu i odraslu kćer. (Stanka.) Dalje živjeti na selu ja ne mogu. Mi nismo stvoreni za selo, a u gradu živjeti od ovih dohodaka, što ih mi dobivamo s ovoga imanja, ne dade se nikako. Da se proda — recimo — šuma, bilo bi to odviše radikalno sredstvo, kojega se bogme čovjek ne može laćati svake godine. Valja dakle pronaći nešto takvo, što bi nam postojano zajamčivalo manje ili više odredjenu svotu dohodaka. Ja sam nešto takova i našao, pa se evo uslobodjujem, da Vam je predložim na razmotrenje. Mimoići ću podrobnosti i izložit ću vam samu stvar samo u općenitim potezima. Naše nam imanje odbacuje prosječno do dva postotka. Predlažem zato, da ga prodamo. Pretvorimo li dobiveni novac u vrijednosne papire, dobivat ćemo izmedju četiri i pet postotaka. Ja pače mislim, da će biti i nešto suviška, koji će nam dozvoliti da si kupimo u Finskoj malenu vilu.

VOJNICKI: Čekaj... Čini mi se, da me moj sluh izdao, pa nisam pravo čuo... Ponovi, što si rekao.

SEREBRJAKOV: Da novac pretvorimo u vrijednosne papire, a od preostaloga suviška da kupimo vilu u Finskoj.

VOJNICKI: Ne to o Finskoj... Ti si rekao još nešto drugo.

SEREBRJAKOV: Predložio sam da prodamo imanje.

VOJNICKI: Da, da, to sam htio čuti... Hoćeš da prodaš imanje — izvrsno, prekrasna misao... A kuda zapovijedaš da se djenem ja sa svojom staricom majkom i evo sa Sonjom?

SEREBRJAKOV: Sve ćemo mi to u svoje vrijeme razmotriti. Ne ide to sve najedamput.

VOJNICKI: Čekaj malo, čekaj. Očito je, da ja do danas nisam imao ni mrvice zdravoga razbora. Do danas sam mislio u svojoj gluposti, da ovo imanje pripada Sonji. Moj je pokojni otac kupio ovo dobro za miraz mojoj sestri. A ja sam dosada bio naivan i nisam shvaćao zakona po turski, misleći čvrsto, da je nakon sestrine smrti prešlo imanje na njezinu kćer Sonju.

SEREBRJAKOV: Pa dabome, da imanje pripada Sonji. Tko o tom sumnja? Bez Sonjine privole ja se ni ne bih odlučio na prodaju. Ali ja mislim, da bi baš to i bilo na korist samoj Sonji.

VOJNICKI: To je neshvatljivo, neshvatljivo! Ili sam ja poludio ili... ili...

MARIJA VASILJEVNA: Jean, ne protuslovi Aleksandru! On doista znade bolje od nas, što je dobro, a što nije.

VOJNICKI: Ne, ne! Dajte mi vode. (Pije vodu.) Govorite, što hoćete, štogod hoćete!

SEREBRJAKOV: Ja ne razumijem, zašto se ti uzrujavaš. Ja ne kažem, da je moj projekt idealan. Ako ga svi ocijenite nepovoljno, pa ne ću ni ja navaljivati. (Stanka.)

TELJEGIN: Ja, vaša presvijetlosti, gojim prema nauci nesamo blagopoštovanje, nego i neka srodstvena čuvstva. Brat žene moga brata Grigorij Iljić — jamačno će vam biti milo da to znate — Konstantin Trofimović Lakedemonov, bio je magistar...

VOJNICKI: Mani se toga, dragi, mi imademo posla. Pričekaj malo, poslije ćeš... (Serebrjakovu.) Evo, pitaj njega. Ovo je imanje kupljeno od njegova ujaka.

SEREBRJAKOV: A, čemu da ga pitam? Zašto?

VOJNICKI: Ovo je dobro još kraj tadašnjih prilika bilo kupljeno za devedeset i pet tisuća rubalja. Otac je isplatio samo sedamdeset tisuća, a duga je ostalo dvadeset i pet tisuća. Ali sada slušajte! To imanje ne bi bilo ni kupljeno, da se nisam ja odrekao baštine u korist sestre, koju sam vruće ljubio. Što više, ja sam radio deset godina kao vol, dok nisam isplatio sav dug.

SEREBRJAKOV: Žalim, što sam ovaj razgovor uopće započeo.

VOJNICKI: Sada je imanje bez dugova, i uspostavljeno je samo mojom zaslugom i mojim ličnim naporima. I evo sada, kad sam ostario, hoće da me odavle naprosto na ulicu bace!

SEREBRJAKOV: Ja ne znam, što ti zapravo hoćeš?

VOJNICKI: Dvadeset i pet godina upravljao sam tim dobrom, radio, slao tebi novac poput najsavjesnijega upravitelja, a ti mi za sve to vrijeme nijesi ni jedan jedini put za to samo zahvalio. Cijelo to vrijeme — u mladosti i sada — dobivao sam od tebe godišnju platu od pet stotina rubalja — tu prosjačku milostinju! — a da se pri tom ti nisi nikada domislio, da mi povećaš platu makar samo za jedan rubalj!

SEREBRJAKOV: Ivane Petroviću, otkuda da ja to znam? Ja nisam praktičan čovjek i ne razumijem se u te poslove. Mogao si da si sâm povećaš, koliko si htio.

VOJNICKI: Zašto nisam tobože krao? Je li? Zašto da me svi ne prezrete, što nisam krao? To bi bilo ispravno, jer u tom slučaju ne bi sada bio prosjakom.

MARIJA VASILJEVNA (strogo): Jean!

TELJEGIN (uzrujano): Vanjo, dragi prijatelju, ta nemoj... nemoj... ja sav drhćem... Čemu kvariti dobre medjusobne odnošaje? (Ljubi ga.) Nemoj!

VOJNICKI: Evo, dvadeset i pet sam godina kao krt sjedio sa svojom majkom unutar ovih četiriju zidova... Sve naše misli i čuvstva pripadale su tebi. Danju smo govorili o tebi, o tvojim radovima, ponosili se tobom i sa strahopočitanjem spominjali tvoje ime. Čitave smo noći gubili pri čitanju časopisa i knjiga, koje sada prezirem iz dubine duše!

TELJEGIN: Nemoj, Vanjo, nemoj... Ne mogu da to slušam.

SEREBRJAKOV (gnjevno): Ne razumijem, što hoćeš?

VOJNICKI: Nama si ti bio višim bićem i tvoje smo sastavke znali naizust... No sada su mi se oči otvorile! Ja sve vidim! Pišeš o umjetnosti, a o umjetnosti ništa ne razumiješ! Svi tvoji radovi, koje sam ja volio, ne vrijede ni prebijene pare. Ti si nas naprosto obmanjivao!

SEREBRJAKOV: Ali, gospodo, dajte ga već jednom ušutkajte! Ja odlazim!

JELENA ANDREJEVNA: Ivane Petroviću, nalažem vam, da zašutite! Čujete li?

VOJNICKI: O, ne, ja ne ću zašutjeti! (Zakrčuje Serebrjakovu put.) Pričekaj još malo, još nisam svršio. Ti si uništio moj život! Ja nisam živio! Ne! Zbog tebe sam ja upropastio, uništio najljepše godine svoga života! Ti si moj najgori neprijatelj!

TELJEGIN: Ne mogu... ne mogu... Ja moram da idem...

(Odlazi u silnoj uzrujanosti.)

SEREBRJAKOV: Što hoćeš od mene? I otkuda tebi pravo da govoriš sa mnom takvim tonom? Ništico! Ako je ovo imanje tvoje, ti si ga i uzmi, a ja ga ne trebam.

JELENA ANDREJEVNA: Ja smjesta odlazim iz ovoga pakla! (Viče.) Ne mogu dalje da to podnosim!

VOJNICKI: Moj je život uništen! Ja sam talentiran, uman, smion... Da sam živio, kako treba, mogao se u meni pojaviti drugi Schopenhauer ili Dostojevski... Ja bulaznim! S uma ću sići. Majko, ja očajavam! Majčice!

MARIJA VASILJEVNA (oštro): Poslušaj Aleksandra!

SONJA (pada na koljena pred dadiljom i pritišče se uz nju): Dadiljo, dadiljo!!

VOJNICKI: Majčice! Što da radim? Šutite, nemojte mi ništa govoriti! Sâm znam, što mi je raditi... (Serebrjakovu): Ti ćeš se mene sjećati! (Odlazi na srednja vrata.)

(Marija Vasiljevna odlazi za njim.)

SEREBRJAKOV: Što je to zapravo, gospodo? Oslobodite me od toga ludjaka! Ja ne mogu s njim živjeti pod istim krovom! On tu stanuje (pokazuje na srednja vrata) skoro do mene... Neka se preseli u selo, na drugo krilo, ili ću se ja odavle odseliti... U istoj kući ja ne mogu više ni časka s njime ostati...

JELENA ANDREJEVNA (mužu): Još danas odlazimo. Sve to treba da se smjesta odredi.

SEREBRJAKOV: Nevaljanac!

SONJA (klečeći obraća se k ocu, nervozno, kroz suze): Tatice, budi milosrdan! Ja i ujak Vanja tako smo nesrećni! (Gušeći se u očaju.) Budi milosrdan! Sjeti se, dok si bio mladji, ujak Vanja i bakica prevodili su za tebe noću knjige i prepisivali tvoje papire... po čitave noći... čitave noći! Ja i ujak Vanja radili smo bez odmora, bojali smo se i kopjejku potrošiti na sebe i sve smo slali tebi... Nismo jeli nezaslužena hljeba! Ja ne mogu i ne znam da sve to kažem, što bi htjela reći, ali ti nas moraš razumjeti, tatice... Treba biti milosrdnim!...

JELENA ANDREJEVNA (uzrujana, mužu): Aleksandre, Boga radi, daj se porazgovori i pomiri s njime... Zaklinjem te.

SEREBRJAKOV: Dobro, razgovorit ću se... Ja ga ničim ne okrivljujem, niti se ne srdim, ali morate priznati, da je njegovo ponašanje barem strano. Dobro, kad hoćete, idem k njemu. (Odlazi na srednja vrata.)

JELENA ANDREJEVNA: Budi s njim mekši, umiri ga... (Odlazi za njim.)

SONJA (pritiščući se uz dadilju): Dadiljo! Dadiljo!

MARINA: Ništa, ništa, dijete moje. Gusaci će se malo nagakati, pa će prestati... Kad se do sita nagaću, prestat će...

SONJA: Dadiljo!

MARINA (gladi je po glavi): Drhćeš kao u groznici! Smiri se, sirotice moja, bog je milostiv. Lipovoga čaja ili malinovog soka, pa će proći... Ne jadikuj, siroče moje... (Gledajući prema srednjim vratima.) Eh, ustrkali se, gusaci, presjelo vam.

(Za scenom se čuje hitac, a onda krik Jelene Andrejevne; Sonja se trgne.)

MARINA: Bogorodice!

SEREBRJAKOV (dotrči, teturajući od straha): Zadržite ga! Zadržite! On je poludio!

(Jelena Andrejevna i Vojnicki bore se na vratima.)

JELENA ANDREJEVNA (nastojeći da mu otme revolver): Dajte to ovamo! Ovamo, velim vam!

VOJNICKI: Pustite, Hélène! Pustite me! (Oslobodivši se, jurne unutra i očima traži Serebrjakova.) Gdje je? Ha, evo ga! (Puca na Serebrjakova.) Bac! (Stanka.) Nisam pogodio? Opet promašio?! (S gnjevom.) Ah, djavo, djavo... djavo to neka nosi... (Baca revolver na zemlju i iznemogao sjeda na stol. Serebrjakov je poništen; Jelena se Andrejevna naslonila na stijenu: pozlilo joj je.)

JELENA ANDREJEVNA: Odvezite me odavle! Odvezite, ubijte, ali ovdje više ne mogu ostati ni časa.

VOJNICKI (očajan): Ah, što ja radim! Što ja radim!

SONJA (tiho): Dadiljo! Dadiljice moja!

Zastor.

ČETVRTI ČIN.

Soba Ivana Petrovića; to je i njegova spavaonica i poslovnica. Uz prozor je velik stol s velikim gospodarskim knjigama i različitim papirima, pult, ormari, tezulja. Manji je stol Astrovljev; na njemu je risaći pribor i boje te risaća mapa. Kavez sa čvorkom. Na stijeni je mapa Afrike, očevidno ovdje sasvim suvišna. Ogromni divan, obučen u povošteno platno. Nalijevo su vrata, koja vode u stambene prostorije; nadesno su izlazna vrata. Pred desnim je vratima prosti otirač, da seljaci ne unose sobom blata. Jesensko veče. Tišina.

(Teljegin i Marina sjede sučelice i motaju vunicu.)

TELJEGIN: Brže, brže, Marino Timofjejevna, jer će nas odmah pozvati, da se oprostimo. Već je zapovjedjeno da se upregnu konji.

MARINA (nastoji da brže mota): Još samo malo.

TELJEGIN: Putuju u Harkov. Tamo će sada živjeti.

MARINA: I bolje je tako.

TELJEGIN: Ustrašili su se... Jelena Andrejevna veli »nijednoga časa ne ću da dulje ostanem ovdje... odlazimo, bezodvlačno odlazimo... Poživjet ćemo — veli — malo u Harkovu, tamo si sve pogledamo, a onda ćemo poslati po stvari...« Odilaze sasvim lahke duše. Nije im jamačno, Marino Timofjejevna, sudjeno da žive ovdje. Nije im sudjeno... Fatalna predodredjenost.

MARINA: I bolje je. Nedavno su podigli buku, pucnjavu — prava sramota!

TELJEGIN: Da, to je sujet, vrijedan kista Ajvazovskoga.

MARINA: Ja ne mogu toga da gledam. (Stanka.) Opet ćemo započeti svoj stari život. Ujutro ćemo oko osme na čaj, okolo sata popodne objed, a naveče večeru. Sve u svoje doba, kao kod pravih kršćana (s uzdahom.) Oh, griješnica ja, kako već davno nisam jela rezanaca!

TELJEGIN: Da, već davno-davno nismo pripravljali rezanaca. (Stanka.) Davno, davno... Jutros vam ja, Marino Timofejevna, idem selom, a sitničar viče za mnom: »Ej, ti, prirepino, nametniče!« I tako mi je bilo gorko pri duši!

MARINA: A ti se na to ne osvrći, baćuško. Svi smo mi božiji nametnici. Ni ti, ni Sonja ni Ivan Petrović — nitko ne sjedi bez posla, svi radimo! Svi... A gdje je Sonja?

TELJEGIN: U vrtu. S doktorom se ushodala. Ivana Petrovića traži. Boje se, da nije štogod sa sobom počinio.

MARINA: A gdje mu je pištolja?

TELJEGIN (šapćući): Ja sam je sakrio u podrumu!

MARINA (sa smješkom): Sami grijesi!

(Ulaze izvana Vojnicki i Astrov.)

VOJNICKI: Pusti me. (Marini i Teljeginu.) Otidjite odavle, ostavite me na samu makar samo jedan sat! Ne podnosim skrbništva.

TELJEGIN: Odmah, Vanja. (Odlazi na prstima.)

MARINA: Gusak: ga-ga-ga! (Kupi vunicu i odilazi.)

VOJNICKI: Pusti me i ti!

ASTROV: S najvećim veseljem; već sam se davno odavle trebao odvesti, no ja ti ponavljam, da ne ću prije otići, dok god mi ne vratiš ono, što si mi uzeo.

VOJNICKI: Ja tebi nijesam ništa uzeo.

ASTROV: Ozbiljno ti velim — nemoj me zadržavati. Ja bi već davno morao otići.

VOJNICKI: Ja nijesam od tebe ništa uzimao. (Obojica sjedaju.)

ASTROV: Tako? No, hajde, pa ću još malo pričekati, a onda — oprosti — morat će da se upotrijebi sila. Svezat ćemo te i pretražiti. Govorim ti to sasvim ozbiljno.

VOJNICKI: Kako vam drago. (Stanka.) Takovu budalaštinu prirediti: dva puta pucati, a nijednom ne pogoditi! To si ne ću nikada oprostiti!

ASTROV: Kad te već spopala želja, da pucaš, zašto nisi prosvirao sam sebi čelenku?

VOJNICKI (slegnuvši ramenima): Čudno. Pokušao sam umorstvo, pa me ne apse ni sudu ne predaju. Očito mu drže ludjakom (podmukli smijeh.) Ja sam ludjak, a oni, koji pod krinkom profesora, učenih magâ, skrivaju svoju nenadarenost, tupoću, svoju krajnu besrdačnost — oni nisu ludjaci. Ni one nisu ludjakinje, koje polaze zamuž za starce, pa ih onda na očigled sviju varaju. Ja sam vidio, vidio vlastitim očima, kako si je grlio!

ASTROV: Dä, jesam, grlio sam je, a ti, evo ti nä! (pokazuje mu nos.)

VOJNICKI (gledajući prama vratima): Ne, zemlja je luda, koja nas još drži!

ASTROV: No, i to je glupo.

VOJNICKI: Što ćemo, ja sam ludjak, neubrojiv, pa imadem pravo da govorim gluposti.

ASTROV: Stara šala. Nisi ti ludjak, nego naprosto čudak. Plašilo staro. Prije sam i ja smatrao svakoga čudaka bolesnim, nenormalnim, ali sada sam mišljenja, da i jest normalno čovječje stanje — biti čudakom! Ti si potpuno normalan.

VOJNICKI (zastire lice rukama): Stid me je! Da znadeš, kako me je stid! Ovaj se oštri osjećaj stida ne da isporediti ni s kakvim drugim bolom (tužno.) Nesnosno! (pada na stol.) Što da radim? Što da radim?

ASTROV: Ništa.

VOJNICKI: Daj mi ma što! Oh, Bože moj... 47 mi je godina; doživim li, recimo, do šezdesete, preda mnom je još čitavih trinaest godina. Mnogo! Kako da proživim tih 13 godina? Što da radim, čime da ih ispunim? Oh, razumiješ li ti to... (Grčevito stišće Astrovu ruku), razumiješ li, kad bi se moglo proživjeti ostatak života kako drukčije. Da se čovjek probudi jednoga jasnog i tihog jutra i osjeti, da je počeo živjeti novim životom, da je sve, što je prošlo, zaboravljeno i kao dim se rasplinulo. (Plače.) Započeti novi život... Reci mi, kako da počnem... odakle da započnem.

ASTROV (mrzovoljasto): Ah, do djavla! Kakav ti je tu još novi život? Naš je položaj, tvoj i moj, sasvim beznadan.

VOJNICKI: Tako?

ASTROV: Ja sam o tom uvjeren.

VOJNICKI: Daj mi makar što... (pokazujući na srce.) Ovdje peče.

ASTROV (ljutito viče): Prestani! (Umekšavši se.) Oni, koji budu živjeli poslije stotinu, poslije dvjesta godina, i koji će nas prezirati za to, što smo svoje živote proživjeli tako glupo i tako neukusno, oni će možda naći srestvo, da budu sretni, ali mi... Nama je preostala samo jedna nada. Nada, da će nas za počivanja u grobovima našim posjećivati prividjenja, od kojih će po koje to biti i prijatno. (Uzdahnuvši.) Da, brate moj! U čitavom su okružju bila samo dva prava, inteligentna čovjeka: ja i ti. No u ciglih desetak godina potegnuo je i nas u svoj vrtlog ovaj odveć svagdanji i prezira vrijedni život; i on je svojim gnjilim isparivanjima otrovao našu krv, pa smo postali ništavi kao i svi drugi. (Oživljeno.) Ali nemoj ti ipak meni zatvarati ustiju. Vrati ti meni, što si od mene uzeo.

VOJNICKI: Ja od tebe nisam ništa uzimao.

ASTROV: Uzeo si iz moje priručne apoteke bočicu s morfijem. (Stanka.) Slušaj, ako ti hoćeš da pod svaku cijenu obračunaš sa svojim životom, onda ti odlazi u šumu, pa se tamo ustrijeli. Ali morfij mi vrati, jer će se inače govorkati, koješta naslućivati, pa će pomisliti, da sam ti ga ja dao... Meni će biti dosita dosta i toga, što ću morati ovršiti razudbu... Ti misliš, da je to zanimivo? (Ulazi Sonja.)

VOJNICKI: Ostavi me.

ASTROV (Sonji): Sofijo Aleksandrovna, vaš je ujak uzeo iz moje apoteke bočicu s morfijem, pa mi je ne će da vrati. Recite mu, da to ipak nije pametno. A ni vremena nemam. Moram otići.

SONJA: Ujače Vanjo, ti si uzeo morfij? (Stanka.)

ASTROV: Uzeo je. Ja sam o tom uvjeren.

SONJA: Vrati mu ga. Čemu nas strašiš? (Nježno.) Vrati, ujače Vanjo! Ja možda nisam manje nesretna od tebe, pa ipak ne padam u očaj. Trpim i trpjet ću, dok se život sâm po sebi ne svrši... Pa trpi i ti! (Stanka.) Vrati mu ga! (Cjeliva mu ruku.) Dragi, dobri ujače, mili, vrati! (Plače.) Ti si dobar, ti ćeš se smiliti nama i vratiti. Trpi, ujače! Trpi!

VOJNICKI (vadi iz stola bočicu i daje je Astrovu.) Na, uzmi! (Sonji.) Ali valja da se brzo započne nekakav rad, pa makar kakav, a to ja ne mogu... ne mogu...

SONJA: Da, da, valja raditi. Čim sprovedemo naše, sjest ćemo za posao... (nervozno kopka po spisima na stolu.) Sve je kod nas zapušteno.

ASTROV (stavlja bočicu u apoteku i zavezuje je): Sada mogu da krenem i na put.

JELENA ANDREJEVNA (ulazi): Ivane Petroviću, zar ste vi ovdje? Mi ovaj čas putujemo. Podjite k Aleksandru, on vam hoće nešto da kaže.

SONJA: Ajde, ujače Vanjo. (Uzimlje Vojnickoga ispod ruke.) Ajdmo. Tata i ti — morate se pomiriti. Na svaki način. (Sonja i Vojnicki odilaze.)

JELENA ANDREJEVNA: Ja odlazim. (Daje ruku Astrovu.) Zbogom.

ASTROV: Zar već?

JELENA ANDREJEVNA: Konji su spremni.

ASTROV: Zbogom.

JELENA ANDREJEVNA: Danas ste mi obećali, da ćete otići odavle.

ASTROV: Sjećam se. Ovaj čas odilazim. (Stanka.) Što ste se prestrašili? (Uzimlje je za ruku.) Zar je to tako strašno?

JELENA ANDREJEVNA: Da.

ASTROV: Nego štó? Ostali bi! A? Sutra u šumarskoj kućici...

JELENA ANDREJEVNA: Ne... Već je riješeno. Zato vam i gledam tako smjelo u oči, jer je odlazak već riješena stvar. Samo vas jedno molim: mislite o meni bolje. Željela bi, da me poštujete.

ASTROV: Ah! (Kret nestrpljivosti.) Manite se, molim vas! Priznajte, da nemate više što da radite na tom svijetu, život vaš nema nikakve svrhe, nemate ni za što da se zagrijete — pa ćete se i tako — rano ili kasno — podati i sami tome čuvstvu. Hoćete, neizbježno. Pa kad već to mora da bude, bolje da se to dogodi ovdje, u krilu prirode, negoli gdjegod u Harkovu ili Kursku... Barem je poetično, ili pače lijepo... Ovdje je lugarija, pa polurazrušena vlastelinstva po Turgenevljevu ukusu...

JELENA ANDREJEVNA: Kako ste smiješni... Srdim se na vas, ali ipak... sjećat ću Vas se rado. Zanimiv ste i originalan čovjek. Mi se ne ćemo više nikada vidjeti, pa čemu da to krijem? Ja sam vas pače i malo voljela... Nu, dajte da si stisnemo ruke, pa da se razidjemo kao prijatelji. Ne zamjerajte mi ništa.

ASTROV (stisnuvši joj ruku): Dobro, odlazite... (Zamišljeno.) Kako ste vi, čini se, dobar čovjek, pun duše, a ipak nešto tako strano, čudno provejava čitavim vašim bićem... Doputovali ste, evo, ovamo sa svojim mužem, svi, koji su ovdje radili, micali se ili štogod tvorili, morali su odbaciti svoj posao i čitavo se ljeto baviti samo kostoboljom vašega muža i vama. Obojica — on i vi — zarazili ste sve nas svojom dangubom. Ja sam se zanio vama, čitav mjesec nisam ništa radio, dok su u to doba ljudi stradali, a seljaci po mojim šumama i šumskim branjevinama pasli svoju stoku. I tako ste vi i vaš muž, gdjegod bi vaše noge stupile, donosili sobom razaranja... Ja se šalim, naravski, ali je ipak... čudno, i ja sam o tome uvjeren, da bi nastala ogromna pustoš, kad bi vi ostali... I ja bi poginuo, a i s vama ne bi bilo bolje. Nu, odlazite. Finita la comedia!

JELENA ANDREJEVNA (uzimlje s njegova stola olovku i brzo je sakriva): Ovu ću olovku uzeti sebi za uspomenu.

ASTROV: Kako je to čudno... Poznavali smo se, a sada najedamput... bog znade zbog čega... više se nikad ne ćemo vidjeti. Tako je sve to na svijetu... No, dok nema još nikoga, i dok još nije unišao Vanja s buketom, dozvolite mi... da vas poljubim. Na oproštaju... Smijem li? (Ljubi je u jabučicu.) No, eto, kako je to krasno.

JELENA ANDREJEVNA: Želim vam svako dobro! (Ogledavši se.) Bilo što bilo: makar jedamput u životu! (Grli ga strasno, a onda odmah obojica brzo odilaze jedan od drugoga.) Valja ići.

ASTROV: Brže, brže. Kad su već konji spremni, onda odlazite.

JELENA ANDREJEVNA: Čini se, netko ide! (Oba osluškuju.)

ASTROV: Finita!

(Ulaze Serebrjakov, Vojnicki, Marija Vasiljevna s knjigom, Teljegin i Sonja.)

SEREBRJAKOV (Vojnickomu): Tko i jednom riječju spomene, što je prošlo, oči ću mu iskopati. Poslije svega toga, što se tu dogodilo, ja sam u tih nekoliko sati mnogo proživio i toliko toga smislio i promislio, da bih mogao za pouku potomstvu napisati čitavi traktat o tome, kako valja živjeti. Ja drage volje prihvaćam tvoje izvinjenje, pa i sâm molim, da i ti meni oprostiš. Zbogom! (Ljubi se s Vojnickim tri puta.)

VOJNICKI: Ti ćeš i nadalje dobivati točno i to isto, što si i dosele dobivao. Sve će ostati po starome.

(Jelena Andrejevna grli Sonju.)

SEREBRJAKOV (cjeliva Mariji Vasiljevnoj ruku): Maman.

MARIJA (cjeliva ga): Aleksandre, dajte se i opet fotografirati, pa mi pošaljite svoju sliku. Vi znate, kako ste mi dragi.

TELJEGIN: Sretan vam put, presvijetlosti! Ne zaboravljajte na nas!

SEREBRJAKOV (poljubivši kćer): Zbogom! Ostajte nam svi zbogom! (Pružajući Astrovu ruku.) Blagodarim vam za prijatno društvo... Ja cijenim vaš način mišljenja, vaše zanose i vaše porive, ali dopustite meni starcu, da vam za oproštajni pozdrav samo jedno pripomenem: raditi valja, gospodo, raditi! Neumorno raditi! (Opće klanjanje.) Svako vam dobro želim! (Odilazi, a za njim odlaze Marija Vasiljevna i Sonja.)

VOJNICKI (čvrsto cjeliva ruku Jeleni Andrejevnoj): Zbogom... Oprostite... Više se ne ćemo nikada vidjeti.

JELENA ANDREJEVNA (dirnuta): Zbogom, prijatelju! (Ljubi ga u glavu i odilazi.)

ASTROV (Teljeginu): Daj, möre, reci, da spreme i moje konje.

TELJEGIN: Odmah, srdašce, odmah! (Odlazi.)

(Ostaju samo Astrov i Vojnicki.)

ASTROV (kupi po stolu boje i sprema ih u kovčeg): Što ih ne ideš ti sprovesti?

VOJNICKI: Neka putuju, a ja... ja ne mogu. Teško mi je. Valja mi se što skorije nečim zabaviti... Raditi, raditi! (Kopa po spisima na stolu.)

(Stanka. Čuju se praporci.)

ASTROV: Otišli su. Profesor će se jamačno tome radovati. Njega ovamo ne ćeš više ni kolačima namamiti.

MARINA (ulazi): Otišli su. (Sjedne u naslonjač i plete čarape.)

SONJA (ulazi): Otišli su. (Otire oči.) Sretan im put. (Ujaku.) No, ujače Vanjo, ajdemo da nešto radimo.

VOJNICKI: Raditi, raditi...

SONJA: Davno, davno već nijesmo skupa sjedjeli za ovim stolom. (Zapaljuje svjetiljku na stolu.) Čini mi se, da nema crnila... (Uzimlje mastionik, polazi s njime k ormaru i nalijeva u nju crnilo.) A meni je tako tužno, što su otišli.

MARIJA VASILJEVNA (polagano unilazi): Otišli. (Sjeda i zadubljuje se u lektiru.)

SONJA (sjeda za stol i lista po kontoarskoj knjizi): Ispišimo prije svega, ujače, račune. Strašno su zapušteni. Danas su opet slali po jedan račun. Piši. Ti piši jedan račun, a ja ću drugi.

VOJNICKI (piše): »Račun za gospodina...« (Oba pišu šutke.)

MARINA (zijeva): Spavala bi...

ASTROV: Sve je tiho. Pera škripe, cvrčak cvrči. Toplo i prijatno... Tako mi se ne će odavle odlaziti... (Čuju se praporci.) Eto, konji su spremni... Ne preostaje mi očito, dragi moji, ništa drugo, nego da se oprostim s vama i sa svojim stolom, pa onda — hajde! (Slaže kartograme u mapu.)

MARINA: Ta što si se užurbao? Sjedni još časak.

ASTROV: Ne mogu.

VOJNICKI (piše): »a od staroga je duga ostalo još sedamdeset i pet«...

(Ulazi radnik.)

RADNIK: Mihajle Ljvoviću, konji su upregnuti.

ASTROV: Čujem. (Pruža mu priručnu apoteku, kovčeg i mapu.) Na, uzmi ovo. Pazi da ne pogužvaš mape.

RADNIK: Dobro. (Odlazi.)

ASTROV: Nu, a sada... (ide da se oprosti.)

SONJA: A kad ćemo se opet vidjeti?

ASTROV: Prije ljeta jamačno ne ćemo. A teško i zimi... Naravski, ako bi se štogod dogodilo, javite, pa ću doći. (Rukuje se.) Hvala Vam na gostoprimstvu, prijateljskoj ljubavi... jednom riječju: na svemu. (Polazi k dadilji i cjeliva je u glavu.) Zbogom, starice!

MARINA: Pa što ne ćeš ni na čaj počekati?

ASTROV: Ne ću, dadiljo.

MARINA: Možda hoćeš čašicu rakije?

ASTROV (neodlučno): E, pa hajde! Molim!

(Marina odlazi.)

ASTROV (nakon stanke): Moj je priprežnjak nešto zašepesao. Još sam jučer to zamjetio, kad ga je Petruška vodio na vodu.

VOJNICKI: Valjalo bi ga nanovo potkovati.

ASTROV: Morat ću se u Roždestvenom svratiti kovaču. To me ne će minuti. (Prilazi karti Afrike i promatra je.) U toj tamo Africi mora da je sada žarina do zla boga — strašna stvar!

VOJNICKI: Da, vjerojatno.

MARINA (vraća se s tasom, na kojoj je čašica rakije i komadić kruha): Izvoli!

(Astrov ispija rakiju.)

MARINA: U zdravlje, batjuško! (Duboko se nakloni.) Ne bi li i komadićak kruha založio...

ASTROV: Ne ću, hvala... A sada vam sve dobro želim! (Marini.) Nemoj me sprovoditi, dadiljo. Nije potrebno.

(On odilazi; Sonja odlazi za njim sa svijećom, da ga sprovede. Marina sjedne u svoj naslonjač.)

VOJNICKI (piše): »2. februara posnoga masla 20 funti... 16 februara opet posnoga masla 20 funti... Heljdine muke...« (Stanka.)

(Čuju se praporci.)

MARINA: Otišao je. (Stanka.)

SONJA (vraća se, postavlja svijeću na stol): Otišao...

VOJNICKI (sračunao na računalu i zapisuje): **Svega... petnaest... dvadeset i pet...**

(Sonja sjedne i piše.)

MARINA (zijeva): **Oh, oprosti nam, Gospode, grijehe naše!**

(Teljegin ulazi na prstima, sjedne kraj vratiju i tiho ugadja gitaru.)

VOJNICKI (Sonji, podragavši je rukom po kosi): **Dijete moje, kako mi je teško! O, kad bi ti znala, kako mi je teško!**

SONJA: **Što ćemo? Živjeti se mora!** (Stanka.) **Mi ćemo živjeti, ujače Vanjo. Proživjet ćemo dugi — dugi niz dana i dugih večeri... Strpljivo ćemo podnositi kušnje, kakve nam god pošalje sudbina; mučit ćemo se za druge i sada i u starosti, ne znajući za odmor; a kada kucne naš čas, mi ćemo ponizno umrijeti, i onda tamo s onu stranu groba reći ćemo, da smo patili, da smo plakali, da nam je teško bilo. Bog će nam se smilovati, pa ćemo mi s tobom, ujače, mili ujače, upoznati svijetli, prekrasni, divni život... I mi ćemo se obradovati i gledati na naše sadašnje nevolje tronute duše, sa smiješkom na licu — i odahnut ćemo. Ja vjerujem u to, ujače, vjerujem vruće, strasno...** (Klekne pred njega i položi glavu na njegove ruke; umornim glasom.) **Odahnut ćemo!**

(Teljegin tiho udara na gitari.)

SONJA: **Odahnut ćemo... Slušat ćemo andjele, gledat ćemo nebo, obasuto draguljima, vidjet ćemo, kako sva zemaljska zla i sve naše patnje tonu u milosrdju, koje će sobom ispuniti sav svemir... A život će naš postati tih, nježan i sladak kao ljubavno milovanje... Ja vjerujem, vjerujem...** (Otire njemu maramicom suze.) **Bijedni moj, bijedni ujače Vanjo, ti plačeš...** (Kroz zube.) **U životu svome ti nijesi poznavao radosti, ali čekaj, ujače, čekaj... Mi ćemo otpočinuti...** (Grli ga.) **Mi ćemo otpočinuti!**

(Izvana se čuje stražar.)

(Teljegin tiho po gitari prebire; Marija Vasiljevna nešto zapisuje u svoju knjižicu; Marina plete čarapu.)

SONJA: **Mi ćemo otpočinuti!**

(Zastor se polagano spušta.)

F. M. Dostojevski: Bijedni ljudi. To je prvo djelo, s kojim je Dostojevski stekao slavu. Roman provejava duboka ljubav prema bijednicima i u njem se Dostojevski potpuno prikazuje kao pjesnik socijalno neznatnih ljudi, a u istinu velikih i dubokih duša. Ljubav pisara Djevuškina i švelje Varinjke prikazana je s toliko nježnosti i čuvstvenosti, u njihovom je odnošaju toliko čiste ljepote srodnih duša, dobrote i međusobnog žrtvovanja, da su »Bijedni ljudi« pravo rusko djelo, tipično za Dostojevskoga. Čitajući ga postajemo bolji, bliži ljudskim bolima i bijednim ljudima, koji trpe. Djelo će se svakoga duboko dojmiti kao produkt velikog ako ne najvećeg ruskog genija. Roman je vrlo lijepo preveo dr. Milan Bogdanović. Cijena D 4.—, elegantno vezano D 5.50.

M. Vsevolod Garšin: »Crveni cvijetak i druge priče«. Kao 54.—56. svezak »Narodne knjižnice« izašle su izabrane priče velikog ruskog pisca, koje se punim pravom smatraju biserjem svjetske književnosti. Glavni motiv tih majstorskih priča jest bezgranična ljubav k čovjeku i čovječanstvu, prava ruska samilost i solidarnost sa svim nesretnim propalim u životu, sa svim poniženim i uvređenim. U Garšinovim kratkim no prekrasnim pričama sinteza je sve ruske literature i on je najbliži brat onoj trojici velikih kršćana u ruskoj knjizi: Gogolju, Dostojevskom i Tolstoju. Naročitu vrijednost ovim pričama daje osjećaj čitaoca, kako su sve te priče — počam od veličajnog »Crvenog cvijetka« do tužne istorije bludnice u »Događaju« — kako je sve to proživljeno, proćućeno i propaćeno, pisano krvlju vlastitog srca, pa zato tako iskreno i tako duboko. Kako li se sve to rijetko nalazi u današnjoj literaturi! Ovo prvo izdanje Garšinovih priča na našem jeziku urešeno je umjetničkim naslovnim listom Ljube Babića, a stoji D 3.—, elegantno vezano D 4.50.

F. M. Dostojevskij:

Zapisci iz mrtvog doma.

Poslije prekrasnog romana »Bijedni ljudi« izašlo je u »Narodnoj knjižnici« kao vanredno izdanje i drugo znamenito djelo ruskog genija, velikog slavenskog liječnika duše. Umjetnička je vrijednost **»Zapisaka«** u genijalnom crtanju tamnih strana ljudskoga života i svijetlih odsjeva čovječje duše, te u divnom realističnom prikazu narodnih likova zločinačkih. Ispred naših očiju prolaze najrazličitiji tipovi zločinaca, koji su sa svih strana široke Rusije zbacani u pusti sibirski kraj. I iza tupih, mračnih lica zločinaca, iza čudnih njihovih riječi i neobičnog držanja, razgaljuje nam Dostojevski njihovu dušu, prikazuje nam ono čovječje u njima, otkriva nam plemenitom ljubavi tragove njihove duševne ljepote i pruža dokaze moralne veličine stanovnika mrtvog doma. A sve to čini tako duboko, iskreno i jednostavno, da su »Zapisci« jedno od najboljih djela svjetske književnosti, a po sudu nekojih kritičara (Skabičevski) i najbolje djelo svog autora. Dostojevski, koji je »Zapiske« pisao krvlju svog srca, jer je i sam bio 4 godine na robiji, stvorio je tom divnom i dubokom knjigom skladnu, nenadmašivu i veličanstvenu epopeju robije, duboko proniknutu uzvišenom čovječnošću i pravim kršćanskim duhom. Ovom (2-om dotjeranom) hrv. izdanju napisao je izvrstan predgovor dr. D. Prohaska, a vrlo lijep naslovni list izradio je prof. Jerolim Miše. Toplo preporučujemo. Cijena K 20.—, elegantno vezano K 26.—. Adresa: »Narodna knjižnica«, Zagreb, Vojnička ulica **broj 13.**